De expansie van het Nederlands

Marius F. Valkhoff

bron
Marius F. Valkhoff, *De expansie van het Nederlands*. A. Manteau N.V., Brussel 1943

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/valk013expa01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

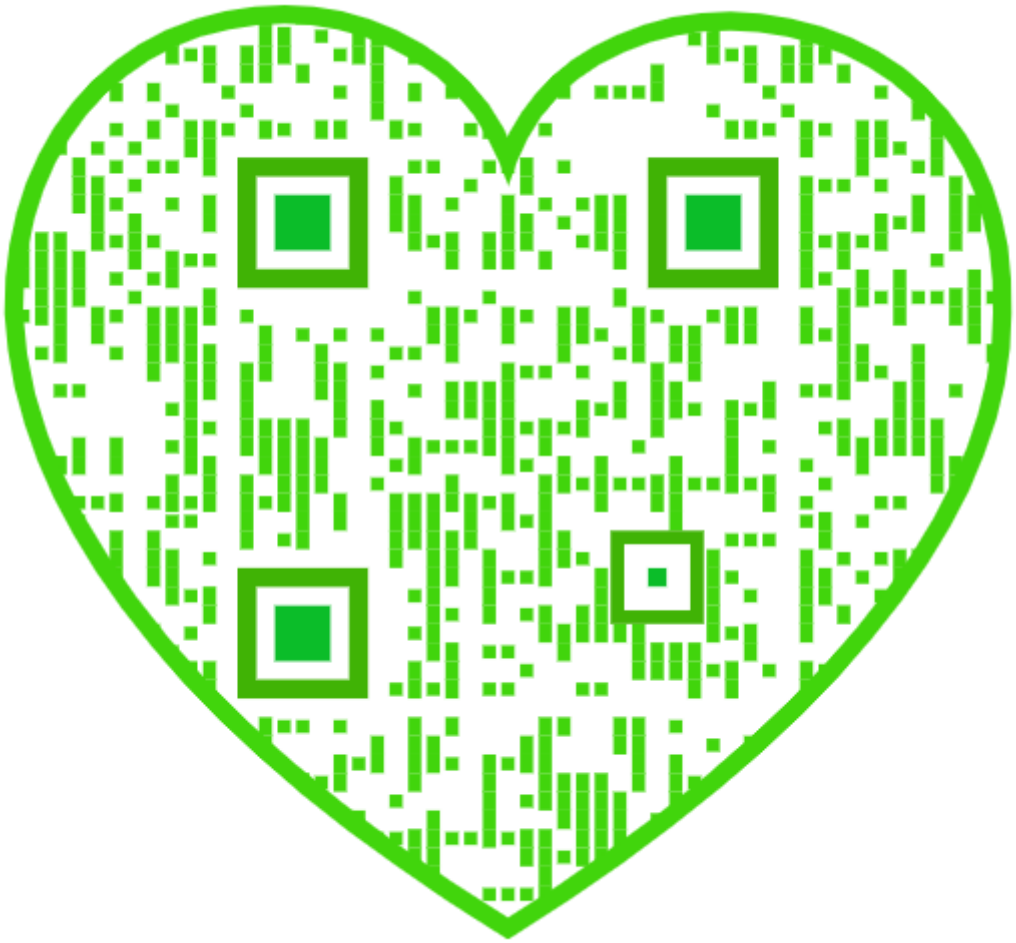

Voorbericht

Bij de eerste druk

In dit boekje vindt de lezer een overzicht en een drietal opstellen vergaard over de *Expansie van het Nederlands*, een thema dat in deze tijden van verdiept nationaal besef op de belangstelling van het grote publiek mag rekenen. Door zijn studiën of zijn reizen is schrijver met elk der drie onderwerpen sinds jaren in aanraking geweest. Onder e x p a n s i e wordt hier verstaan de uitbreiding en het succes welke het Nederlands heeft gehad buiten het eigenlijke taalgebied. Een succes dat blijvende sporen heeft achtergelaten in de vorm van Germaanse plaatsnamen in Walenland en Noord-Frankrijk, van Nederlandse woorden in de Romaanse en andere talen of van een nieuwe taal van oude stam in Zuid-Afrika. Ieder van die expansies is min of meer aan een tijdperk gebonden: *Ontstaan en betekenis van de Frans-Nederlandse taal-grens* voeren ons terug naar de Oud-Nederlandse periode. *Het Nederlands in de Romaanse talen* dateert vooral uit de latere middeleeuwen en trouwens ook uit de nieuwere tijd, terwijl het *Afrikaans* uit het 17e eeuwse Hollands ontstaan is.

Hier wordt dus wat anders geboden dan in het aardige werkje van Prof. Dr. J.W. Muller, *De uitbreiding van het Nederlandsch taalgebied* (Den Haag 1939), waaraan schrijver overigens wel enige denkbeelden verschuldigd is. Deze grijze geleerde behandelt vooral de geweldige invloed die het 17e eeuwse Noord-Nederlands in Duitsland en Skandinavië gehad heeft en staat lang stil bij de uitbreiding van ons taalgebied beoosten de Duits-Nederlandse rijksgrens, in het ‘Oostland’ en de ‘Overlanden’.

Over *De Nederlandse woorden in het Spaans, Portugees en Catalaans* bereidt schrijver tezamen met Dr. B.E.

Vidos een werk voor, waaruit hij met toestemming van zijn medewerker over het derde hoofdstuk verscheidene gegevens heeft geput. Voor het eerste hoofdstuk dankt hij de bibliografie aan Dr. M. Schönfeld, te Hilversum, terwijl de heer P.J. Meertens, Secretaris van de Dialecten Volkskunde-commissies der Nederlandse Akademie, en Dr. F. Petri, privaat-docent aan de Universiteit te Keulen, hem welwillend elk een kaart hebben afgestaan. De heer Meertens is bovendien zo vriendelijk geweest het eerste hoofdstuk door te lezen en te critiseren. Aan allen zij hier de hartelijkste dank gebracht! In een populair-wetenschappelijke studie als deze is het minder gebruikelijk de bibliografie op te geven; schrijver voldoet echter een ereschuld, door te zeggen dat hij zonder Prof. Dr. D.C. Hesseling's *Het Afrikaans* (tweede druk, Leiden 1923) en Dr. F. Petri's *Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich* (Bonn 1937) het vierde en tweede hoofdstuk niet had kunnen schrijven.

Bij de tweede druk

Het is voor den schrijver een buitengewoon genoegen, dat, na de goede onthaal die dit boekje in Zuid-Nederland ondervonden heeft, daar twee jaren na het verschijnen een nieuwe druk het licht kan zien. Hij beschouwt dit als een nieuwe band tussen Noord en Zuid! Ten slotte dankt hij nog degenen die zijn werk onder de loupe hebben willen nemen en tot de verbetering ervan hebben bijgedragen, en wel in het bizonder Dr. M. Schönfeld en Dr. W.G. Hellinga.

I. Inleiding. Wat is Nederlands?

‘De tael is gansch het volk’, schreven en geloofden de eerste Flaminganten, en volgende geslachten hebben de leuze trots herhaald. Wij kennen die nog altijd, maar sinds lang hebben nuchtere beschouwers deze uitspraak een overspannen romantisch denkbeeld genoemd. Volk en taal behoeven immers niet samen te gaan: Er bestaat een bewust volk, het Zwitserse, dat vier verschillende talen spreekt, waaronder drie van buurvolken; er bestaat een ander volk, niet minder bewust, dat zelfs de taal van zijn erfvijand heeft overgenomen en zijn eigen Iers bijna vergeten is. Maar toch... als we er nu nog eens over nadenken - er zit wel degelijk een kern van waarheid in dat bondig gezegde van den dichter Prudens van Duyse! De taal is ongetwijfeld het duidelijkst kenmerk van een nationaliteit. Een Baskische of een Bretonse autonomistische beweging, zoals men die de laatste jaren in Baskenland en Bretanje gekend heeft, is niet denkbaar zonder de aanwezigheid van een Baskische en een Bretonse taal, naast het machtige Spaans en Frans. Daarom ook maakt een volk dat zijn taal bewaart, een goede kans om zijn bestaan te handhaven. Hadden de Flaminganten dat niet op zo juiste wijze ingezien, dan was misschien nu alreeds het ideaal der Franskiljons verwezenlijkt en een ééntalige natie gewrocht met ‘echte’ Belgen, in plaats van Vlamingen en Walen. En dit op Frankrijk georiënteerde verfranste België zou op den duur in de grote buurstaat zijn opgegaan; een winst voor dat rijk, een verlies voor de gedenatureerde Vlamingen en voor ons zelf... Maar gelukkig, zo ver is het niet gekomen; we kunnen genieten van de sappige Vlaamse letterkunde en we leven mee met onze Vlaamse vakgenoten en vrienden!

Taal èn literatuur dus, want hier zien we een ander aspect van het taalvraagstuk; het gaat niet alleen om de abstracte schrijf- of spreektaal als binding der leden van een gemeenschap, er is meer. De moedertaal is ook de

kunstzinnige uitdrukking van het zieleven van den letterkundige, het geestelijk voertuig van den geleerde, zowel als van den journalist. Het cultuurbezit dat dezen scheppen wordt van geslacht op geslacht overgeleverd en uitgebreid, en het werkt mee om de volkseenheid te bevestigen. Ook de godsdienst kan zulk een binding wezen en wel juist dikwijls mede door de kerktaal. Zo is van het midden van de 17e tot in de 19e eeuw het gereformeerde en doopsgezinde deel van het Duitse Oost-Friesland naar ons land georiënteerd geweest; Nederlands was er de kerk- en schooltaal en honderden Nederlandse geschriften zijn er gedrukt. Van 1807 tot 1810 heeft dit gewest zelfs bij het Koninkrijk Holland behoord, maar de nederlaag van Frankrijk en de opkomst van Pruisen hebben de kerkelijke en taalkundige banden verbroken.

Het nationaliteitsgevoel of v o l k s b e s e f schijnt dus gegroeid te zijn uit een gemeenschap van taal, beschaving, godsdienst, zeden, belangen, maar een gemeenschap waarvan de dragers zich bewust zijn. Het s t a m besef en het rasbesef, voorzover die bestaan, zijn vager en wijder; ze omvatten meer en tegelijkertijd minder. De Groot-Nederlanders spreken graag over de Dietse stam, waaronder zij dan de Noord- en Zuid-Nederlanders samenvatten, alsmede de Afrikaanders of Boeren. Men mag zich afvragen of tussen Hollanders en Vlamingen - om deze familiaire benamingen maar te gebruiken - niet méér dan een zekere kennis van de gemeenschappelijke a f s t a m ming bestaat. De gelijkheid van taal en grotendeels van cultuur, de vele betrekkingen tussen intellectuelen van Noord en Zuid lijken me, tussen Dollard en Grevelingse Aa, reeds een begin van gezamenlijk v o l k s besef te hebben gewekt.

Waar de taal zo'n belangrijke factor blijkt te zijn in de bewustwording van een volk, kan het nuttig zijn zich eens op de wording, de verbreiding en de expansie van ons eigen Nederlands te bezinnen.

Wanneer wij de oude lotgevallen nagaan van ons volk

en van zijn taal, projecteren wij meestal het huidige grondgebied van Nederland en van Nederlands België terug in het verleden en vragen ons af: 'wat gebeurde daar?' Dit is ons goed recht, als wij maar steeds voor ogen houden dat van een eenheid van natie of taal, laat staan van een besef daarvan, geen sprake was. Omstreeks 1100, bij het begin van de Middel-Nederlandse periode, is het graafschap Vlaanderen bij voorbeeld een F r a n s leen, terwijl de overige hertogdommen of graafschappen van onze landen tot het Heilige Roomse Rijk, het toenmalige D u i t s land behoren. De taal, het Middel-Nederlands, bestaat uit een hele gamma van verwante dialecten, die in elke stad of marktplaats verschillen, ja zelfs elk dorp heeft zijn tongval gehad. Wel zal het stedelijk dialect in de omliggende streek als verkeerstaal hebben gegolden en we constateren ook zo iets als een streven naar een literatuurtaal. Doch een Nederlands eenheidsgevoel groeit pas in de 15e en 16e eeuw onder het Boergondisch en Oostenrijks bestuur, en zal in de Boergondische Kreits bij het verdrag van Augsburg (1548) zijn bekrachtiging ontvangen. De algemeen-beschaafde schrijf- en spreektaal krijgen eerst in de 17e eeuw hun beslag, de laatste vooral gevormd in de stedendriehoek: Amsterdam, Haarlem, Leiden, en daarom moeizaam door de oostelijke provinciën aanvaard.

Op zichzelf kan een zeker s t a m b e s e f wel oud zijn, dat vertellen ons een aardige 9e eeuwse glosse en een uitlating van onzen 13e eeuwsen dichter Jacob van Maerlant. - In de hoge middeleeuwen zijn de monniken begonnen de Latijnse handschriften die niet goed meer begrepen werden, van glossen, verklarende aantekeningen, te voorzien. Deze glossen waren soms kanttekeningen, soms werden zij tussen de regels geschreven, soms ook kregen ze de vorm van een woordenlijst. Zo hebben we twee glossaria die ons, vóór het begin der Franse en Duitse literatuur, reeds een beeld geven van woordschat en woordvorm. De Reichenauer glossen uit de 8e eeuw verklaren Klassiek-Latijnse woorden door Laat-Latijnse of

Romaanse, de Kasseler glossen uit de 9e eeuw vertalen dergelijke verromaanste woorden en uitdrukkingen in het Oud-Hoogduits. Welnu, de Beierse geestelijke, auteur van dit laatste glossarium, heeft, bijna aan het eind van het werk gekomen, ongetwijfeld een zucht geslaakt over dat gekke Romaans. Dat leek nou niets op zijn gezellige Beierse spraak, en je begreep het bovendien maar half! Daarom besloot hij met de ontboezeming: *Stulti sunt Romani, sapienti sunt Paioari = Tole sint Walha, spahe sint Peigira*, oftewel verdietst 'Dom zijn de Romanen, wijs zijn de Beiers', waarna hij nog een paar woorden schreef en onder het geheel een tevreden streep zette. - Jacob van Maerlant, die een typische vertegenwoordiger is geweest van de Vlaamse en Hollandse burgerij, heeft zich ongetwijfeld trots gevoeld op zijn Dietse afkomst. Immers niet in het Latijn schreef hij zijn werken, zoals zovele tijdgenoten, maar uitsluitend in zijn landstaal. Als jongeling heeft hij wel de Latijnse en Franse romans bewonderd en zijn jeugdzonden, zoals hij ze later in gedachte zal bestempelen, waren romantische verhalen, als Alexanders Yeesten of de Roman van Torec. Ouder geworden zal hij des te beter zich rekenschap geven van het onderscheid tussen de Franse mode en zijn eigen ideaal. Dan zal de vrome en waarheidslievende clerke van de Spieghel Historiael neerzien op den minstreel, die, in plaats van stevige moraliserende kost te bieden, zijn fantasie de vrije teugel laat. En speciaal de Franse dichters lijden volgens hem aan dat euvel, 'die scone walsche poëten, die meer rimen dan si weten'! In dat licht moet men ook zijn bekende uitspraak bezien: *wat walsch is valsch is,* die in ieder geval wijst op een gevoel van afstand tussen zichzelf, den Dietser, en den vreemden schrijver, den Waal of Fransman.

Keren wij ons thans tot de oudste geschiedenis van de 'Lage landen bi der see', zoals men in de middeleeuwen zeide, en vangen wij aan, waar ook ons jaartallenboekje begon: 'Omstreeks 100 jaar voor Christus - de Batavieren komen in ons land'. Deze B a t a v i e r e n of

Bataven zijn door een geschiedkundige en literaire traditie tot onze stamvaders uitgeroepen. Hen treft Caesar aan als hij met zijn Romeinse legioenen een halve eeuw later deze streken bereikt en zij worden ook de bondgenoten der Romeinen. Rondom de Betuwe, hun woonplaats, leefden nog andere Germaanse stammen, als de Kaninefaten, de Friezen, de Tubanten, de Chamaven en de Toxandriërs, terwijl in het Zuiden van het land de Menapiërs en de Nerviërs Kelten waren, dus van andere stam en taal. Wij stellen ons die oude Germanen nog te vaak voor als bloeddorstige krijgers die woeste drinkgelagen hielden en daar hun vrouwen verdobbelden, of als luiaards die hun familie en hun slaven op het land lieten werken, terwijl zijzelf op de jacht gingen. De Germaanse oudheidkunde heeft echter op grond van vele bodemvondsten een heel ander beeld van hen ontworpen. Onze Germanen zijn een wel strijdlustig maar toch reeds vrij beschaafd boerenvolk geweest, dat eigen geweven klederen droeg, artistieke wapens en fraaie sieraden maakte, in grote blokhuizen woonde en reeds boten, wagens en ploegen kende. Ja zelfs schijnen de Romeinen, die slechts de hak-ploeg en de zoolpoeg kenden, van hen de karploeg te hebben overgenomen. Zij hebben ongetwijfeld een meer ontwikkeld geestelijk leven gehad - daarop wijzen hun mythologie en hun dodenverering - en beoefenden, behalve de sierkunst, ook de muziek.

Dit levenskrachtig volk onderging nu, in de G e r m a n i a R o m a n a , het Romeinse deel van Germanië, niet alleen de Romeinse overheersing, doch ook de Latijnse beschaving. Daardoor werden meteen al deze streken bestemd om een overgangsgebied te zijn tussen de vrije en wilde Germania Magna en de eigenlijke Romania. Toen reeds is de kiem gelegd voor het eigen karakter van de Nederlanden, die zich in die tijd, tezamen met het Rijnland duidelijk van het onbezette Duitsland onderscheidden. Onze Germania Romana heeft zijn eigen woorden aan het Latijn ontleend: *Zaterdag* naar het voorbeeld van *Saturni dies* - daarentegen Duits *Samstag* naar

dat van *Sa(m)batum,* of wel *offeren* uit *offerre* - daarentegen Duits *opfern* uit *operari,* en talrijk zijn de ontleningen waartegenover zuiver Duitse woorden staan: *oogst - Ernte, lint - Band, lemmet - Klinge, merel - Amsel, mus - Sperling, stijl - Pfeiler;* dikwijls bezitten dergelijke begrippen een speciale Nederrijnse nuance of ontbreken zelfs in het Hoogduits. Natuurlijk hebben de Germani Romani als cultuurdragers ook vele termen - bij voorbeeld *aequari - ijken - eichen* - aan de andere Germanen doorgegeven. Deze rol van bemiddelaars zullen zij tot in onze tijden bewaren: Het Kristendom heeft over onze gebieden heen het Saksenland bereikt en de Hoofse beschaving der middeleeuwen is van het Nederlandse ridderdom op Neder-Duitsland overgegaan. Het Franse en het Spaanse toneel worden door Nederlandse troepen aan het 17e en 18e eeuwse Duitse, Deense en Zweedse theaterpubliek geopenbaard, en nog heden ten dage schrijven onze geleerden in Franse, Duitse en Engelse tijdschriften, daarbij profiterend van hun talen- en bronnenkennis, en zetten zo de oude traditie voort. De Romeinse bouwwerken, potten, munten die men van Trier tot Valkenburg en van Nijmegen tot Arendsburg nog geregeld in onze Germaanse grond ontdekt, zijn de adelbrief van onze eigen Nederrijnse nationaliteit!

In de tijd van de Germania Romana valt ook de eerste West-Germaanse (Nederlandse) expansie. Door het uitgebreide contact van Romeinen en Germanen, langs de lange grens en in de legers, waarin deze spoedig als hulptroepen optreden, dringen ook de eerste Germaanse woorden het Latijn binnen: biber *'bever',* *ganta* 'wilde gans', *harpa* 'harp', *spelta* 'spelt', een honderdtal in het geheel. Men weet natuurlijk niet zeker of alle juist uit ons land komen, maar wel weet men dat van *sapo* 'een (vloeibare) zeep en haarkleurstof', dat in alle Romaanse talen bewaard is gebleven, van het Franse *savon* tot het Roemeense *săpun* toe. Martialis omschrijft het begrip namelijk als *spuma batava* 'Bataafs schuim'. Dit is der-

halve een specialiteit van onze voorouders geweest die zij de Romeinen aan de hand hebben gedaan. Is het niet aardig, na tweeduizend jaar te mogen vermoeden, dat de veelgeroemde Hollandse zindelijkheid bij de Batavieren reeds een tastbaar bewijs heeft gehad!

Laten wij nu eens kaart I van dit boekje bekijken, (blz. 21), het woord *Wreef* in zijn dialektische verbreiding over het Nederlands taalgebied. Dit taalgebied is in het Oosten afgesloten door de rijksgrens, in het Zuiden door een lijn die dwars door België en een stukje van Noord-West-Frankrijk loopt, en Tienen, Leuven, Brussel, Geeraardsbergen, Oudenaerde, Kortrijk, Ieperen, Hazebroek en Duinkerken binnen het Nederlands gebied laat; van deze steden zijn Brussel en Duinkerken sterk verfranst, hun omstreken echter zuiver Nederlands. Over deze uitgestrektheid wordt dus door de ontwikkelden het algemeen-beschaafd Nederlands gesproken, in het Zuiden Vlaams gekleurd, terwijl onder het volk de Nederlandse dialecten gebruikelijk zijn.

Binnen deze grenzen ook is op de drempel van de middeleeuwen het O u d - N e d e r l a n d s ontstaan. De stamverdeling over ons land is in de 5e eeuw anders geworden dan bij de komst der Romeinen, zonder dat men nauwkeurig weet hoe deze verandering tot stand is gekomen. Op school leerden we al dat toentertijd een drietal belangrijke volken ons land bewoonden, in het Noorden de Friezen, in het Oosten de Saksen en in het Zuiden de Franken. De laatste twee stammen vormden waarschijnlijk een verzameling van allerlei volkjes, waarvan sommige waren opgenomen, toen beiden in de 3e eeuw in ons land vielen. Zij huisden bovendien ieder nog in een groot stuk van de O v e r landen (Duitsland); vandaar dat men bij ons ook wel de termen N e d e r -saksen en N e d e r -Franken gebruikt. Misschien naar Salland, waar ze tijdens hun inval een poos gevestigd zijn geweest, heten deze Franken eveneens Saliërs of Salische Franken. Aan de kust leefden enkele kleine, zogenaamde Ingwaeoonse stammen, als de Warnen. Onder deze naam

van Ingwaeonen, die reeds bij Tacitus voorkomt, pleegt men sinds enige jaren alle Kust-Germanen wel samen te vatten.

Dit stambeeld stemde ongeveer overeen met het volgende West-Germaanse taalbeeld. De Saksen, de Friezen en andere kustvolken spraken waarschijnlijk een soort Germaans dat men Ingwaeoons noemt, ieder een beetje op zijn manier, de Franken - Frankisch en, buiten ons grondgebied, de Zuid-Duitsers - Hoogduits. Door taalvergelijking en studie van plaats- en persoonsnamen zijn de germanisten erin geslaagd van elk dezer drie dialecten de voornaamste karaktertrekken vast te stellen. Inderdaad een mooi staaltje van wetenschappelijk kunnen!

Zowel stam- als taalbeeld, zoals we ze hier geven, zijn slechts een momentopname uit de 5e eeuw. Want alles is in beweging: De Franken zullen de Warnen en andere kustvolkjes onderwerpen. Het Neder-frankisch zal verder zich sterk naar het Zuid-Westen uitbreiden. Het Fries en het Saksisch zullen meer en meer van elkaar gaan afwijken. Het Hoogduits zal steeds meer het zogenaamde Opper- en Middelfrankisch doordringen en tot ons Limburg naderen.

Welnu, hier staan we aan de bron: dit Oud-Neder-frankisch is ons Oud-Nederlands. Beïnvloed door het opgeslorpte Ingwaeoons en later door het naburige Fries en Saksisch is dit de spraak geweest die in Merovingische en Karolingische tijd over de Lage landen van de zee gebezigd is. In zijn oorsprong reeds toont het Nederlands zich dus verschillend èn van het Engels èn van het Duits, die respectievelijk Ingwaeoons (Anglisch en Saksisch) en Hoogduits zijn. Maar het hele Oosten van het land, het Sticht zelfs aanvankelijk inbegrepen, is Nedersaksisch en zal dat eeuwen door blijven. Ook op een deel van de Kanaalkust, de Litus Saxonicum, zijn Saksische nederzettingen geweest, waarvan men nog overblijfselen vindt in de Franse plaatsnamen op - *(inc)t(h)un,* als Rocthun of Audinctun. Dit belet niet dat het kerngebied Frankisch was en is gebleven.

Schriftelijke sporen van het Oud-Nederlands hebben we maar uiterst weinig. Een reeks meest verlatijnste woorden in de zogenaamde Malbergse glossen op de Lex Salica, het wetboek der Salische Franken: *duropalus* of *mannire,* ons ‘dorpel’ en ‘manen’, of een paar inheemse termen in een Latijnse oorkonde: *scara* of *watriscap,* ons ‘schare’ en ‘waterschap’. Er zal hoogstwaarschijnlijk wel een mondelinge letterkunde hebben bestaan, bij voorbeeld van volksliedjes, legenden en sprookjes, doch daar is niets direkts van overgeleverd. Uit de geschreven literatuur vinden we slechts de vermelding van een Passio Domini in Theodisco et Latino, een ‘Lijden des Heren in het Diets en het Latijn’, verder allerlei onzekers.

Ja toch, sinds enige jaren kennen we een echt Oud-Nederlandse zegswijze uit de XIe eeuw, en dat komt zo. Er leefde eens een West-Vlaamse monnik in Engeland, die zich ijverig met het overschrijven en versieren van handschriften bezig hield. Op een keer was zijn pen bot geworden en had hij een mooie nieuwe punt aan zijn ganze-veder gesneden; die wilde hij nu eens proberen. Hij nam een stukje perkament, kraste er eerst wat op en schreef vervolgens het een en ander in het hem gemeenzame Latijn, een keer of twee: *probatio penne si bona sit,* ‘proef of de pen goed is’. Toen opeens dacht hij terug aan een dierbaren landgenoot en een gezegde uit zijn moedertaal schoot hem te binnen. En daar schreef hij in schone, regelmatige letters: *Hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic anda thu,* hetgeen betekent: ‘Alle vogels hebben nesten (begonnen), behalve ik en jij.’ Het schutblad met deze verzuchting van den verren clerke tot een vriend of vriendin is toevallig gebruikt om een kostbaar manuscript in te binden en zo tot ons gekomen. Een Engels geleerde (K. Sisam) heeft dit taalmonument ontdekt en een Nederlands geleerde (M. Schönfeld) heeft het uitgegeven en verklaard.

Evenals voor de Oud-West-Germaanse periode, kunnen we ook voor de Oud-Nederlandse èn een Romaanse beïnvloeding èn een eigen expansie vaststellen. Clovis of

Chlodowech, wiens veroveringen en wiens bekering tot het kristendom (496) wij ons allen uit onze schooltijd nog herinneren, heerste even goed over het Zuiden van ons land als over het grootste deel van Gallië. - Daar leefden toen de oorspronkelijke bewoners, de Galliërs, die de taal der Romeinen, het Latijn, hadden overgenomen. Niet het mooie klassieke Latijn van Cicero of Vergilius, maar een Vulgair-Latijn van soldaten, kolonisten en kooplieden, die *testa* 'potscherf' voor *caput* 'hoofd' zeiden, *gamba* 'paardepoot' voor *crus* 'been', of *spatha* 'lat' voor *gladius* 'zwaard', net als bij ons de soldaat over zijn 'kop', zijn 'poot' en zijn 'spuit' spreekt! Sinds de IIIe eeuw waren de bewoners van Gallië langzamerhand Kristenen geworden en ook hadden ze gelegenheid gekregen aan de Germanen te wennen, die in steeds groter aantal het Romeinse Rijk binnentrokken, zich er vreedzaam vestigden of dienst namen in het leger. Nu waren daar de buitlustige Franken bijgekomen, die vooral het platteland bezetten en koloniseerden, misschien tot aan de Loire toe, en de Gallo-Romanen de steden met omstreken lieten. Het gevolg van deze volkenbeweging was, in Noord- en Midden-Frankrijk, een mengtaal en een mengcultuur geweest. Onder invloed van het Frankisch had het Gallisch Vulgair-Latijn snel een eigen karakter ontwikkeld en ging de richting op van het Oud-Frans, terwijl het Frankisch evenmin door deze taal onberoerd is gelaten.

Men mag hier zeker over een Frankische, dus grotendeels Oud-Nederlandse expansie spreken, de t w e e d e e x p a n s i e - na de eerste West-Germaanse - die we ontmoeten. Onze taal is door het hele reusachtige rijk van Clovis gesproken geworden, in het bizonder in Noord-Frankrijk; Oost-Frankrijk was eerst door de verwante stam der Ripuarische Franken veroverd. Diepgaande taalkundige verschillen tussen Saliërs en Ripuariërs hebben echter niet met zekerheid kunnen worden aangetoond; ze zullen niet erg belangrijk zijn geweest. Tot diep in Midden-Frankrijk heeft men bij opgravingen Frankische rijengraven ontdekt, die wijzen op een dichte kolonisatie.

Door de geestelijke kracht van de Romaanse beschaving heeft het Gallo-Romaans het ten slotte van het Frankisch gewonnen in Noord-Frankrijk en in Walenland, en de taalgrens is een soort van evenwichtslijn, zoals we nader zullen zien. Maar de vele Frankische woorden in het Frans, als *faldistôl* 'vouwstoel' - fauteuil, *hatjan* 'haten' - haïr, *haunjan* 'honen' - honnir, *werra* 'weer' van 'land-weer' - *guerre*, de talrijke Germaanse plaatsnamen - in Picardië meer dan de helft! -, de naam zelfs van het F r a n k (e n) r i j k *(Francia)* en de F r a n s e n *(Francisci)* zelf dragen het stempel dat de Frankische tijd op het Gallo-Romaanse leven gedrukt heeft.

Aan de andere kant is de Gallo-Romaanse cultuur bij ons ook niet zonder uitwerking gebleven. Het zuiden van ons land is van Frankrijk uit gekerstend geworden en het is dus te begrijpen dat veel kristelijke woorden van Romaanse oorsprong door de Oude Nederlanders zijn overgenomen. Toen St. Amandus de *kapel* van zijn eerste Gentse klooster liet bouwen, waar hij de *mis* las, de *lampen* met *olie* vulde en het *klokje* luidde, had hij al die ideeën en woorden uit Frankrijk meegebracht, tezamen met de *Bijbel* en gans een kristelijke terminologie van den *duivel* tot den *engel* en van de *malediïnge* tot de *benediïnge*. Bovendien legden de *monniken* met hun kloosters en *kerken* de grondslag voor een geestelijk leven in deze contreien, verzachtten de ruwe zeden en leerden aan de krijgers en de boeren het alphabet en de tuinbouw, de heilige *legenden* en de *peterselie!*

De Oud-Nederlandse periode is weinig bekend bij het grote publiek, dat haar op school niet als zodanig heeft leren kennen. Toch is zij van groot belang voor onze nationaliteit, die toen haar eerste uitdrukking vond: de eigen taal. Zelfs heeft dit Oud-Nederlands, zoals we opmerkten, reeds hoogstwaarschijnlijk een mondelinge volksliteratuur gekend en in ieder geval een bescheiden geschreven oeuvre voortgebracht van geestelijk karakter. Daarom heb ik er wat langer bij stilgestaan dan voor de M i d d e l - N e d e r l a n d s e tijd nodig zal zijn.

Schonk de Oud-Nederlandse periode ons een taal, de Middel-Nederlandse heeft ons een belangrijke letterkunde geschapen. Namen als Carel ende Elegast. Van den vos Reinaerde, Walewein, Marieken van Nimwegen hebben ons wat te zeggen. Van het einde der XIIe eeuw af bevinden we ons op bekend terrein en ook de geschiedenis der Hollandse, Vlaamse of Gelderse graafschappen ligt ons nader; Floris V, Jacob van Artevelde of Maarten van Rossem zijn we niet vergeten!

De bloei van de letteren kwam voort uit die van de handelssteden, eerst Brugge, dan Gent, vervolgens Antwerpen en Amsterdam. Daarnaast allerlei kleinere als Kortrijk, Ieperen, Brussel of Rotterdam. Evenals voor de letterkunde begint hier Vlaanderen weer met de toon aan te geven en daarna eerst voegen Brabant, Holland, en de andere provinciën zich bij het koor; eerst Zuid, dan Noord! Zo ging het met letterkunde en handel, zo ook met de schilderkunst in de herfsttij der middeleeuwen en met de toenadering van Holland en Vlaanderen in onze eeuw.

Ieder kent het belang van het koopmanschap en de lakenhandel van Zuid-Nederland, waarvan het Brugse Gruuthuse en de Ieperse lakenhal nog een stenen getuigenis afleggen. Het spreekt van zelf, dat deze middeleeuwse voorspoed niet zonder gevolgen is gebleven. Men is dan ook gerechtigd in de XIIIe en XIVe eeuw van een derde (Zuid-) Nederlandse expansie te spreken. Vele Vlamingen doorkruisten de zeeën en zij vestigden zich tot op de Azoren, die in vroeger eeuwen zelfs de naam 'Vlaamse Eilanden' hebben gedragen! Het Frans kent dan ook allerlei Middel-Nederlandse (Vlaamse) zeemanswoorden als *babord* (bakboord) handelstermen als *fret* (vrecht, vracht) of weverswoorden als *époule* (spoele). Verscheidene daarvan ontmoeten we weer verder weg in andere talen, zo in het Spaans *babor, flete* en *espolin,* in het Portugees *baborde, frete* en *espolim*. Ook over deze expansie, als over de vorige, zal de lezer nog in een apart hoofdstuk onderhouden worden.

t.o. 20

Kaart I
De wreef in de Nederlandse dialecten
Kaart samengesteld door het Centraal Bureau voor Nederlandse en Friese Dialecten.

Voorafgaande aan en samenvallend met deze Nederlandse expansie loopt wederom een periode van Romaanse - dit keer speciaal Franse - beïnvloeding. Het XIIe en XIIIe eeuwse Frankrijk was een haard van beschaving en wetenschap geworden. De Hoofse literatuur had er een hoogtepunt bereikt met de dichters Marie de France en Chrétien de Troyes, welke laatste ook een tijdlang aan het hof van den Vlaamsen graaf Philips van den Elzas heeft vertoefd. De Sorbonne trok studenten uit alle delen van Europa naar Parijs, om er beroemde meesters in de scholastiek. Abaelardus of St. Thomas van Aquino, aan te horen. Aldus vonden de opkomende Nederlanden een aangewezen plaats waar ze hun behoefte aan schone verhalen of hun dorst naar kennis gemakkelijk konden stillen. Daarom werkten onze clerken eerst vooral naar Franse (en Latijnse) voorbeelden, om zich langzamerhand meer los te maken van hun modellen.

Daarmee gepaard gaat natuurlijk een stroom van Franse woorden die onze taal binnendringt en die door onzen grootsten romanist, J.J. Salverda de Grave, zorgvuldig verzameld en bestudeerd zijn. Modevoorwerpen, als *kap* of *kous,* kwamen hier met de Franse naam; *kastelen* en *hospitalen* werden naar Frans model gebouwd of ingericht, *blond* en *loens* zelfs met een Franse naam aangeduid. Op vrijwel elk gebied hebben we toen geleerd; op dat van de *kost* bij voorbeeld behoren *pastei* en *saus, prei* en *foelie, jenever* en *kandeel* tot de oudste ontleningen. Oud zijn trouwens ook talrijke boekenwoorden, als *charter, informeren, religieus* of *visioen* en vele andere die niet meer in gebruik zijn. Verscheidene tientallen woorden zouden daaraan toe te voegen zijn, honderdtallen indien we ook de latere middeleeuwen in ons onderzoek betrokken, duizendtallen, indien we alle eens gebruikte termen toevoegden, en meer dan twaalfduizend, indien we alles optelden! Zelfs ontlening van voorvoegsels, als *aarts-* (aartsschurk), of achtervoegsels, als *-age* (vrijage), *-eren* (halveren), *-es* (minnares), en ook vertaling, als *grootvader* of *schoondochter,* komt voor en toont hoe diep de invloed geweest is.

De Franse woordschat in het Nederlands is veel groter dan in het Deens of het Duits en zelfs voor intieme begrippen, als *fout, humeur, peinzen, poos* of *spijt,* bezitten we Franse woorden. Een verbastering mag deze overname niet genoemd worden, want dikwijls hielp de vreemde taal ons aan iets nieuws: een nuance (excuus-vergeving), een omschrijving (precedent, etiquette) of een eufemisme ('copieus dineren' voor 'zich voleten'). Het Frans heeft het Nederlands verrijkt in tijden dat dit daar behoefte aan gevoelde, en het heeft daardoor meegewerkt om de buur-taal een eigen aanzien te geven, wel een reden voor ons tot dankbaarheid!

Men kan deze Franse beïnvloeding tot in onze dagen vervolgen en zij toont dan hoogte- en laagtepunten. Zeer sterk is zij bijvoorbeeld in Noord-Nederland geweest, aan het eind der 17e eeuw en in de eerste helft der 18e. Journalen en brieven uit die dagen, voor zo ver zij al niet in het Frans zelf geschreven zijn, wemelen van termen als *esclandre, instrueren, semblant* maken, *serviteur* of *somptuositeit*. Toch is in Noord-Nederland onze taal, en daarmee onze nationaliteit, eigenlijk nooit in gevaar geweest; een gezonde reactie is steeds gevolgd, wanneer die nodig was. Slechts in de Napoleontische tijd schijnt het Frans het Nederlands te bedreigen, ondanks de betrekkelijke vrijheid die onze taal gelaten wordt, maar de vreemde overheersing heeft te kort geduurd om onheil te stichten en de reactie die erop volgde is des te sterker geweest. Sindsdien is het met de Franse invloed bergaf gegaan; de Franse scholen verdwijnen, de briefwisseling in het Frans raakt in onbruik, het Frans wordt afgeschaft als hoftaal en zo meer.

In Zuid-Nederland stonden de zaken echter anders, omdat daar een Spaans, Oostenrijks, Frans of Belgisch bestuur geweest is, dat het Frans gebruikte of wilde opleggen. Eerst is de verfransing uitgevoerd door vreemde heersers, tot 1814, vervolgens door eigen regering, na 1830, met daartussen de adempauze die het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden Vlamingen, Brabanders en Limburgers

heeft gelaten. Na de stichting van België in 1830, werkte de kunstmatige staat met al zijn machtsmiddelen pas goed aan de uitroeiing der Vlaamse nationaliteit. Zijn taalpolitiek is echter niet gelukt, dank zij de Vlaamse Beweging, maar eerst in onze eeuw heeft deze enig noemenswaardig succes geboekt en nog is de volledige gelijkheid in positie van Frans en Nederlands in België niet bereikt.

De verschillende ontwikkelingsgang van de Franse invloed in Holland en in Vlaanderen heeft ook de houding bepaald van de intellectuelen in Noord en Zuid tegenover de Franse beschaving. Waar deze beschaving een vrijwillig gezochte aanvulling was van eigen cultuur, kon zij algemeen gewaardeerd worden en nuttig bijdragen tot letterkundige of artistieke hernieuwing; waar deze een van boven opgedrongen, vreemdsoortige ontwikkeling was, die het eigen wezen in gevaar bracht, kon zij slechts gehaat en verworpen worden. Het is nu eenmaal moeilijk voor een Nederlander om objectief te oordelen over dingen die hem met geweld worden opgelegd. Hollanders hebben wel eens verbaasd gestaan over de afwijzende houding bij de Vlamingen ten opzichte van de door henzelf geliefde Franse cultuur, maar anderzijds hebben Vlamingen zich terecht geërgerd over het onbegrip van Noord voor hun strijd om het vaderlijk erfdeel. Men kan overtuigd zijn dat wanneer Vlaanderen eens volledig recht zal zijn gedaan, ook daar de Fransche geest de achting zal vinden die hij verdient.

Noord en Zuid zijn zo na de val van Antwerpen (1585) ieder een eigen weg gegaan, al zijn die wegen elkaar wel genaderd. Gelijk de middeleeuwen de jaren van voorspoed van Vlaanderen zijn geweest, zo is de aanvang van de nieuwe tijd Hollands gouden eeuw geworden. ‘Er was een tijd’, schreef Potgieter en ik kan niet beter doen dan hem aanhalen, ‘er was een tijd, dat de hollandsche vlag werd begroet als de meesteresse der zee, waar ook ochtend- of middag- of avondlicht de oceanen van beide halfronden verguldde; een tijd waarin hare vlootvoogden den bezem op den mast mogten voeren, dewijl zij, naar de krachtige uitdrukking dier dagen, de zee hadden schoongeveegd van

het gespuis... Er was een tijd, waarin de hollandsche handel de moed had, de boeijen te verbreken, hem door den beheerscher der beide Indiën aangelegd, stouter nog, de ongenade van 's aardrijks uithoeken braveerde, om eenen doortogt te vinden, door natuur ontzegd; een tijd waarin de winzucht een adelbrief verwierf, door hare verzustering met de wetenschap... Er was een tijd, waarin het door zijn beleid geëerbiedigde, om zijn goud benijde, en voor zijne kennis gevierde Holland door deze driedubbele kroon de rozen der kunst vlechten mogt; waarin het gehoor voor muzijk, waarin het zin voor poëzij had, en zich in beider liefelijke bloesems verlustigde; maar Europa's bewondering wegdroeg door zijne schilderschool, de oorspronkelijke, met zijnen strijd voor de vrijheid geboren, en die de helden van deze heeft veraanschouwelijkt en vereeuwigd...'. Met dit schone tafreel voor ogen, door onzen sympathieken schrijver gepenseeld, kunnen wij ons ook de uitstraling voorstellen die de Nederlandse taal toentertijd gehad heeft.

Het zijn natuurlijk in de eerste plaats de buren die de v i e r d e (N o o r d-) N e d e r l a n d s e e x p a n s i e ondergaan. Maar ontdekkings- en handelstochten brengen onze taal ook van de Republiek in vreemde werelddelen. Aardrijkskundige namen, als Willemsstad, Barendszee, Oranjerivier, Batavia of Tasmanië herinneren op de meest verschillende plaatsen aan het moederland en zijn zonen. - Anderen hebben geschreven over de verdietsing welke in die dagen West- en Noord-Duitsland ondergingen en welke onmiskenbare sporen ze in de Nederduitse dialecten heeft achtergelaten. Ook de invloed die onze zeemanstaal alom uitgeoefend heeft, is welbekend. De D u i t s e zeemanstaal bestaat voor een groot deel uit Nederlandse termen, die overigens moeilijk van de Nederduitse te onderscheiden zijn, en verscheidene woorden vinden we terug in het Deens, Noors en Zweeds, terwijl ook het Engels en het Russisch veel van ons aangenomen hebben. *Boegspriet, fok, sloep, want* zijn zo in het Duits en het Skandinavisch overgegaan, ook ontleende betekenissen als

Duits *Kamel* ‘scheepslichter’, een toestel in 1691 door onzen landgenoot Meeuwes Meindertsz. Bakker uitgevonden of uitdrukkingen, als *einem die Luv abstechen* ontmoeten we. - Een apart hoofdstuk vormen de Nederlandse woorden die in het Frans en de andere Romaanse talen zijn doorgedrongen. Deze zijn namelijk om zo te zeggen tegen de stroom opgegroeid, want, zoals we gezien hebben, de Franse invloed is geweldig en ook de I t a l i a a n s e is niet onbelangrijk. Aan deze laatste danken we allerlei bank-, muziek- en kunsttermen, als *disconto, piano* of *koloriet*. Welnu, het ligt in de lijn der dingen dat tegenover dit debet, ook eens een credit gesteld wordt; hetgeen in het IIIe hoofdstuk zal geschieden. We zullen dan de gevolgen leren kennen van twee expansies, zowel de derde, Zuid-Nederlandse, als deze vierde, Noord-Nederlandse.

Zelfs is door Jan van Riebeeck te dien tijde (in 1652) een Nederlands verversingsstation aan de Kaap gevestigd, en het Hollands en Zeeuws door zeelieden en kolonisten naar Zuid-Afrika overgeplant. Onder invloed van de toenmalige verkeerstaal, het Maleis-Portugees, is dit Kaaps-Hollands snel een eigen karakter gaan ontwikkelen en tot het A f r i k a a n s geworden. Het Afrikaans is de spreektaal der Voortrekkers en der eerste Boeren geweest en heeft aan het einde der vorige eeuw het leven geschonken aan een jonge en veelbelovende letterkunde. In de 20e eeuw heeft het zelfs het ‘Hoog-Hollands’ als schrijftaal verdrongen. De geschiedenis van de Boeren en het Afrikaans, die we in Hoofdstuk IV zullen bestuderen, is het roemrijkste voorbeeld van volks- en taalexpansie dat ik ken!

Deze laatste expansie was er al minder een van een dialect of dialectgroep - al herkennen we in het Afrikaans wel dialectische bizonderheden -, als van een wordende eenheidstaal, h e t Nederlands. Immers, in onze tijden is boven de Zuid- of Noord-Nederlandse, Friese of Nederduitse dialecten en tongvallen uitgegroeid de officiële r i j k s t a a l. De dialecten en tongvallen zijn maar de

volksspraak van een bepaalde streek of een bepaald dorp, een taal is zo'n dialect of dialectgroep dat om zijn politiek of letterkundig prestige door alle sprekers als meerdere erkend is geworden. In de middeleeuwen is dat enigszins het geval geweest met een soort Vlaamse schrijftaal, in deze dagen volledig met de Hollandse spreektaal, die tot in Zuid-Nederland ingang vindt. - Om een goed denkbeeld te krijgen van het wezen van een dialect, moet men een dialectkaart raadplegen.

Wanneer we zo'n recente dialectkaart van het Nederlands taalgebied bekijken, dan bemerken we eerst een warnet van lijnen die kris-kas over Noord- en Zuid-Nederland lopen. Het zijn isoglossen of klank-, vorm- of woordgrenzen. Aan de ene kant van zo'n lijn zal men bijvoorbeeld *muus* zeggen, aan de andere kant *muis*. Een tweede lijn zal *sjaap* van *schaap* scheiden, een derde *je hebt* van *je hebben,* een vierde *krop* van *wringe* 'wreef', en zo voort. Elke isoglosse verbindt en omsluit dus alle plaatsen met gelijke uitspraak van een gegeven uitdrukking. Bij nadere beschouwing ontdekken we een zekere regelmaat in het gewirwar van lijnen en lijntjes. Sommige vormen samen bundels die grotere of kleinere witte vlakken begrenzen. Dat wil dus zeggen dat men in zulk een vlak ongeveer gelijk praat, maar dat het dialect van het ene verschilt van dat van het andere door alle kenmerken die de isoglossen van de grensbundel aangeven. Daar mag men dan van een dialect spreken. Zulke dialecten zijn bij voorbeeld het Gronings en Noord-Drents, het Noord-Hollands, het Zeeuws, het Brabants, het Oost-Limburgs, het Kust-Vlaams en het Frans-Vlaams, om maar een greep te doen.

Nemen we nu een w o o r d kaart van ons taalgebied, als die over de *Wreef* (zie kaart 1, blz. 21). Hier is het taalbeeld eenvoudiger, maar daardoor ook minder representatief. Allereerst valt het Fries als een aparte taal op, met het eigen woord *krop,* dat ook in een groot gedeelte van Groningen voorkomt en op de eilanden Ameland en Terschelling. In het Nederlands vinden we vooral twee typen,

ieder met hun varianten, het Noord-Hollandse *wreef* en het Brabantse *gevricht;* het oorspronkelijke *vreeg,* dat nog in Zuid-Holland voorkomt, is onder zuidelijke invloed *vreef* geworden. De Hollandse vorm heeft, zoals gewoonlijk, het algemeen-beschaafd woord geleverd. Wanneer we nu in detail treden, zien we een Vlaamse vorm met ablaut (dus met andere klinker) *vrief, vrijf,* een oostelijke zonder *f: vrieje, vrij(e),* een meest Zeeuwse, waar *wr* de *e* gelabialiseerd heeft, d.w.z. tot *o, oo* of *oe* gemaakt: *wo(r)ste, oost* of *vost,* en een Oost-Limburgse met het typisch-Limburgse achtervoegsel -*el vregel. Striksel* in Belgisch Limburg is een geïsoleerde plaatselijke schepping.

Zo komt er tekening in de kaart: Het Fries en het eigenlijke Nederlands zijn duidelijk als aparte talen onderscheiden, de rest van het taalgebied toont een eenheid in verscheidenheid. Het Hollands heeft aan de spreektaal het gebruikelijke woord geleverd. Dialecten van de isoglossen-kaart kunnen we ook hier en daar wel op de woordkaart weervinden; het Frans-Vlaams, dat zich onder de Franse verdrukking wist te handhaven, sluit op deze kaart bij West-Vlaanderen aan; soms heeft het echter in zijn politieke afzondering een eigen Diets type ontwikkeld. Ja, met enige goede wil, is zelfs nog wel wat van de oude stamindeling in Friezen, Franken en Saksen te bespeuren. De eersten en de laatsten tekenen zich vrij aardig af, terwijl de Franken, o.a. door de expansie van het Hollands, niet zo duidelijk meer uitkomen. Dat alles leert ons de dialectgeografie.

Het Nederlands wordt gesproken, behalve binnen het behandelde gebied, dus in het Rijk in Europa en in Nederlands België, door de Nederlanders in Oost- en West-Indië, door groepen kolonisten in de Verenigde Staten en door aldegenen die in onze koloniën onze taal hebben overgenomen. Verder leeft het Hollands in een nieuwe vorm voort in Zuid-Afrika als het Afrikaans, en in de Amerikaansche Antillen St. Jan, St. Thomas en Santa Cruz als een - uitstervend - Negerhollands, of beter N e g e r z e e u w s .

Van alle Germaanse talen en dialecten is het N e d e r d u i t s het dichtst aan het Nederlands verwant. Op de middelbare school lazen we al Fritz Reuter's Ut mine Festungstiet, nog voordat we aan een Hoogduitse roman toe waren. Het Middel-Nederduits, de taal der Hanzesteden, is ook de verkeerstaal in ons land geweest beoosten de IJssel, terwijl het Westen Middel-Nederlands sprak en schreef. Evenwel, de 17e eeuwse expansie heeft ook in dat deel van ons vaderland het Nederlands als schrijftaal, en later als spreektaal, ingang doen vinden. Ja zelfs tot over onze landsgrenzen is toen onze moedertaal in Duitsland een tijdlang gebruikelijk geweest, in het bizonder in Oost-Friesland en het graafschap Kleef. Er bestaat echter, zoals we boven zagen, een verschil in oorsprong tussen Nederlands en Nederduits, doordat het eerste Frankisch, het tweede Saksisch is. Ook is het huidige algemeen-beschaafde Nederlands een t a a l, een dialect dat op de troon is geheven; zijn twee aspecten, schrijf- en spreektaal, weerspiegelen de Vlaams- en Hollands-dialectische afkomst. Het Hollands is zo de uitdrukking geworden van een eigen natie en een eigen cultuur, terwijl het huidige Nederduits een groep dialecten en tongvallen is gebleven, waarvan sommige literair gebruikt worden. De westelijke Nederduitse dialecten - trouwens tamelijk vernederlandst onder de vierde expansie - sluiten aan bij de oostelijke Nederlandse, maar elke groep heeft in de vorige en in deze eeuw sterk de invloed van de geldende rijkstaal, respectievelijk het Nederlands en het Hoogduits, ondergaan. Ten slotte zijn er op grond van afstamming en geografische ligging belangrijke verschillen in klank, vorm en woord. Eén blik op een Nederduitse woordatlas doet die verscheidenheid in woordkeus zien; tegenover Nederlands *drempel* staan Nederduits *lede, grund, sole,* tegenover *put* een type *soot,* tegenover *mooie kamer - dönzer,* en zo voorts. Dat er bij verwantschap in geest, wel degelijk groot taalkundig verschil bestaat, en niet alléén in woordschat, moge het volgende vriendelijke gedichtje van Klaus Groth tonen:

Keen Graff is so breet un keen Müer so hoch,
Wen Twe sik man gut sünd, so drapt se sik doch.

Keen Wedder so gruli, so düster keen Nacht,
Wenn Twe sik man sehn wüllt, so seht se sik sacht.

Dat gift wul en Maanschin, dar schint wul en Steern,
Dat gift noch en Licht oder Lücht un Lantern.

Dar finnt sik en Ledder, en Stègelsch un Steg:
Wenn Twe sik man leef hebbt - keen Sorg vaer den Weg.

'Tout finit par des chansons', zeggen de Fransen en ook dit hoofdstuk had hier kunnen eindigen, ware het niet nuttig een korte balans op te maken. Het zal den lezer hoop ik duidelijk zijn geworden, dat de Lage landen aan de zee onder anderen door hun energieke bevolking, hun gunstige ligging, hun open zeekust en hun positie tussen drie grote naties als het ware aangewezen waren om een beduidende rol te spelen. Als Germania Romana onderscheidden deze landouwen zich reeds van de Romania en de Germania Magna; de Franken, 'das europäische Schicksalsvolk', zoals deze met reden genoemd zijn, danken zij de eigen taal; nog eeuwen voordat zij volledig onafhankelijk zijn, bezitten zij reeds een Middel-Nederlandse letterkunde; een zekere staatkundige eenheid krijgen zij in de Boergondische kreits in 1548, precies een eeuw later de zelfstandigheid van het Noorden bij de Vrede van Munster; op een eeuw van verval volgt van 1815 tot 1830 de hereniging met het Zuiden en ten slotte de aanvang van een gemeenschappelijk Diets volksbesef.

Vier Dietse expansie-perioden konden we vaststellen, en drie Romaanse cultuurgolven; beide verschijnselen hebben echter voortgeduurd, en ik heb slechts om zo te zeggen de toppunten aangegeven. Ook zijn natuurlijk wel andere vreemde invloeden in deze landen werkzaam geweest dan de Franse - een deel van onze 19e en 20e eeuwse wetenschappelijke en technische terminologie

is bij voorbeeld van Duitse kom-af -, maar de Franse invloed is ontegenzeggelijk de sterkste en de meest vormgevende geweest. Om het tableau van de Nederlandse expansie reliëf te geven, heb ik er dan ook als schaduw de Franse inwerking ingetekend. Aan mijn waardering voor het volkseigene doet dat niets af, ik hoop dat die duidelijk genoeg uit deze bladzijden gebleken is! Trouwens de volgende hoofdstukken zullen, naar ik hoop, mijn gedachte nog beter tot haar recht laten komen.

II. Ontstaan en betekenis van de Frans-Nederlandse taalgrens

In een goede atlas vindt de lezer op de kaart van België een lijn getekend die deze staat in een Zuider- en een Noorderhelft verdeelt. Bovendien snijdt zij nog een stukje van Frankrijk af, gelegen ongeveer tussen de Leie en de Grevelingse Aa, namelijk de 'Westhoek', met Duinkerken als grootste stad. Deze lijn, die de scheiding aangeeft tussen de Frans- en Nederlands-sprekende gemeenten, sluit op onze kaart I het Nederlands taalgebied in het Zuiden af. Zij is ook duidelijk als een gekanteelde streep op kaart II te zien, waar zij bij Luik naar het Zuiden ombuigt en verder de grens tussen het Frans en het Duits vormt. Nu betekent deze taalgrens niet altijd dat aan de ene kant overal Vlaams, Brabants of Limburgs wordt gesproken, aan de andere kant Picardisch of Waals. Somtijds is zij meer een limiet tussen een dorp met een meerderheid van Frans-sprekers en één met een meerderheid van Nederlands-sprekers. Op die manier kan er een zekere afstand liggen tussen zuiver-Diets en zuiver-Romaans gebied. Men heeft bij voorbeeld vastgesteld dat op de hoogte van Lettelingen deze afstand 1 à 2 Km. bedraagt, terwijl hij zich meer oostwaarts in de richting van Bierk (Bierges) en St. Renelde (Saintes) trapsgewijze vergroot tot 4 à 5 Km. of meer. Daar wordt de smalle lijn dus tot een brede streep en de taalgrens tot een overgangszone.

In de middeleeuwen heeft daarenboven een veel groter deel van Noord-Frankrijk tot het Nederlands behoord (namelijk de gearceerde strook op kaart II). Grevelingen (Gravelines), Kales (Calais), Boonen (Boulogne), Wijnen (Guines), Ardres, St. Omaars (St. Omer), Aire lagen oorspronkelijk in Dietse landen. Het is zelfs aan te nemen dat onze taal tot aan het riviertje de Canche gesproken is. In de graafschapjes Wijnen en Ardres bedienden graven, edelen, geestelijken en burgers zich nog van het Diets in de meeste belangrijke aangelegenheden

tot in het begin van de 13e eeuw. Aan deze hofjes bestond toen een merkwaardige mengeling van Latijnse, Franse en Nederlandse cultuur. Omstreeks 1170 bevatte de boekerij van graaf Boudewijn II van Wijnen, behalve Latijnse en Franse werken, handschriften waarvan men met goede reden mag aannemen dat zij Diets waren. Zijn zoon Aernout II van Wijnen en Ardres had drie minstreels, waarvan er twee Vlamingen waren en één Fransman. Van een van hen, Wouter van Sluis, weten we zelfs zeker dat hij een Nederlands repertoire had en in onze taal de illustere geschiedenis van de graven van Ardres bezongen heeft!

Wanneer men nu de lichtgolvende lijn daar dwars door België ziet lopen, zonder ogenschijnlijk verband met politieke grenzen of natuurlijke hindernissen, vraagt men zich als van zelf af, waarom deze taalverdeling zo bestaat en niet anders. Waarom is Geeraardsbergen ‘Vlaams’, doch Lessines, een tiental kilometers zuidelijker aan dezelfde rivier de Dender, ‘Waals’? Waarom is Waterloo een Franse gemeente, ondanks zijn Nederlandse naam, en waarvandaan komt zo'n vreemde benaming als Varsenare midden in Vlaams gebied? Hoe is het mogelijk dat eenzelfde stadje twee zulke verschillende namen draagt als Edingen en Enghien, of Ronse en Renaix? Misschien zal iemand ook de vraag stellen of in België de taalgrens altijd zo gelopen heeft, en niet verschuivingen onderging, zoals in Frankrijk. En waarom is juist in Frankrijk zo'n groot Diets kustland, waaronder die graafschappen van Wijnen en Ardres, voor onze taal verloren gegaan? - Ziedaar een aantal vragen die de Belgische en Noord-Franse taaltoestanden onwillekeurig doen opkomen.

De eerste en oppervlakkigste gedachte die opwelt, is dat deze stand van zaken wel altijd zo bestaan zal hebben; hoogstens is het te verwachten dat, zoals in deze eeuw Brussel en Aarlen, ook in vroeger dagen een paar andere steden verfranst zijn geworden. Voor dengene die op de hoogte is van de geschiedkundige feiten, uiteengezet in het vorige hoofdstuk, ligt een dergelijk antwoord eveneens

voor de hand. Na de volksverhuizing van de 4e en 5e eeuw is een zekere stabilisatie ingetreden, waarvan men in de taalgrens de neerslag schijnt te vinden. Het gebied dat de Franken dicht koloniseerden is nu nog Frankisch, dat wil zeggen Nederlands, de streken die zij slechts veroverd en bezet hebben, behielden hun Romaanse bevolking tot op de huidige dag en romaniseerden juist de overheersers. Dit lijkt op het eerste gezicht een plausibele verklaring en zij is dan ook door menig geschiedkundige aanvaard. Men zou haar de s t a t i s c h e verklaring kunnen noemen, in tegenstelling met een d y n a m i s c h e , die de zaken anders en meer als bewegend beschouwt.

De Franse en Belgische historici die vooral deze eerste zienswijze verdedigen, nemen aan dat er een principiëel verschil heeft bestaan, in de Frankische 'landname', tussen kolonisatie en bezetting. Verder moet de invloed der Franken in Gallië betrekkelijk weinig omvang hebben gehad, en om zo te zeggen juist voldoende zijn geweest om de inheemse bevolking er onder te houden. Grote wouden als de Ardennen, het Henegouwse Kolenwoud en het Vlaamse Woud, achter het kustgebied, lijken hun de Frankische kolonisatie tegengehouden en de Gallo-Romaanse bevolking beschermd te hebben.

Niettegenstaande dit harmonisch beeld van de taaltoestanden in België en Noord-Frankrijk, zijn er toch een aantal factoren die twijfel doen opkomen bij den rustigen beschouwer. De grote taalgrenskenner Godefroid Kurth zelf, de grondlegger van de statische opvatting, heeft zijn aarzelingen gehad. Zo oppert hij in het voorbijgaan, dat vóór de lijn Boulogne-St. Omer in Artesië wel eens een gemengd Fransch-Nederlands taalgebied kon hebben gelegen. Ook zegt hij ergens dat de taalgrens vroeger misschien een onregelmatig verloop heeft gehad met scherpe bochten en enclaves, en dat het huidige mooie tracé uit een nivellering ontstaan is. De vele plaatsnamen op - *in* in de Franse streek tussen Kamerijk (Cambrai) en Doornik (Tournai) doen hem zelfs een ogenblik aan een Germaanse massa-kolonisatie denken.

Maar dit zijn slechts flitsen geweest, het eigenlijke licht brengt pas in 1926 de Bonnse geschiedkundige Friedrich Steinbach. Deze was, vast overtuigd van een verband tussen kolonisatie en taalgrens, de gehele scheidslijn afgereisd en zijn vondst is de moeite waard geweest. Niets was er in het landschap dat hem wees op een afbreken van de uit het Noord-Oosten komende bevolkingsgolf. Integendeel, de natuurlijke hindernissen bleken veeleer aan de Germaanse kant van de taalgrens te liggen. Een nader onderzoek bewees hem daarna dat het Kolenwoud niet de omvang en de richting had gehad om een dergelijke rol van barrière te spelen; in de middeleeuwen was het in ieder geval reeds betrekkelijk klein en zijn lengteas liep in een richting Noord-Zuid. Wanneer in de Frankische 'Lex Salica' dan ook gesproken wordt over de stamgenoten die tussen de *Carbonaria* (= het Kolenwoud) en de *Liger* wonen, dan moet deze laatste rivier, zoals overigens gebruikelijk was, als de verre *Loire* vertaald worden en niet als de nabije *Leie (= Legia)*. Evenmin hebben de soms enigszins versterkte Romeinse straatwegen, speciaal die van Bavai naar Maastricht, de Franken tegengehouden, want aan beide zijden delft men nog Frankische graven op, en de richting dezer wegen stemt maar heel vaag met die der taalgrens overeen. Deze en andere overwegingen brachten Steinbach tot zijn dynamische oplossing van het taalgrensvraagstuk, die later door den Keulsen historicus Frans Petri uitgewerkt is.

Volgens hun zienswijze zijn Walenland en Noord-Frankrijk (tot de genoemde Loire) wel degelijk door de Franken gekoloniseerd geworden, zó zelfs dat het land gegermaniseerd is - overwegend volgens Steinbach, gedeeltelijk volgens Petri - en later opnieuw geromaniseerd. Daaruit volgt dat de taalgrens een willekeurige lijn is, bepaald door wederzijdse politieke en culturele invloeden en om zo te zeggen slechts aangeeft, waar de herromanisering in de Romania Germanica, dat wil zeggen het door de Franken bewoonde Gallië, tot stilstand is gekomen. Natuurlijke hindernissen hebben daarbij alleen

een ondergeschikte rol gespeeld; hoogstens kunnen dichtbevolkte streken als de Haspengouw (Hesbaye) de romanisering hebben bevorderd, en dunbevolkte, als de Kempen of het Hertogenwald, haar hebben tegengehouden. Bij de verkeersaders de Schelde en de Maas ziet men ook een vooruitspringen van het Romaans, bij de Schelde in het klein, bij de Maas in het groot; deze tweede rivier heeft zelfs een echte wig in het Germaanse gebied gedreven. In de eerste Merovingische tijd moeten de Romania Germanica en de Germania Romana één groot taalkundig meng-gebied hebben gevormd, waarin Franken en Gallo-Romanen door elkaar heen woonden; Germanen dus èn Romanen, laat ik zeggen, zowel in Luxemburg als in Champagne! Romaanse plaatsnamen in Germaans land, als *Monschau* (Montjoie) in de Eifel, en Germaanse in Romaans land, als *Lescure* (uit *scura,* schuur) in de Cantal, getuigen daar nog van. De archeologie leert bovendien dat in Franse streken met weinig Germaanse plaatsnamen niettemin een groot aantal Frankische rijengraven voorkomen, en men mag dus aannemen dat daar de oorspronkelijke plaatsnamen in een soort van naamaanpassing door de zegevierende taal genaturaliseerd zijn.

West-Duitsland en Noord-Frankrijk zouden zo in een zeker tijdperk van hun ontwikkeling een aaneengesloten - zij het gemengd - taalgebied hebben uitgemaakt. Niet alleen op het terrein der woordontlening, maar tevens op dat der literatuur-, kunst- en rechtsgeschiedenis zijn dan ook nog wel gemeenschappelijke trekken tussen de Germania Romana en de Romania Germanica aan te wijzen. Deze zwakke cultuurgemeenschap gaat terug zowel op de gezamenlijk ontvangen Romeinse beschaving als op de samenleving in Frankische tijd. Natuurlijk doet toch ook de sterkere gemeenschap met het onvermengd gebleven Germaanse of Romaanse achterland zich gevoelen, zodat èn de Germania Romana èn de Romania Germanica al onder de Merovingers hebben getracht het vreemde element van deze Romeins-Frankische mengcultuur, respectievelijk het Romaanse en het Germaanse, te assimi-

leren. Dit betekent voor Frankrijk, dat van de 6e tot de 8e eeuw de romanisering der Franken, van de steden uit en onder invloed van de Romaanse cultuurhaard rond de Middellandse zee, is voortgeschreden tot een lijn, ongeveer overeenkomend met de huidige taalgrens, en daar tot staan is gekomen door de Germaanse reactie van de Karolingers. Met dit proces gepaard gaat de vertaling van een groot aantal Germaanse plaatsnamen in het Romaans. Per slot van rekening had de taalgrens dus ook wel bij de Somme kunnen lopen, of in het Rijnland. Zijn huidige tracé is een speling van het toeval, een toeval echter dat we wel in staat zijn nader te ontleden.

Voor de geschiedkundigen is deze nieuwe beschouwing van de Frankische landname een openbaring geweest, voor de taalkundigen was zij dat niet. Hun waren de vele Germaanse eigennamen in de Oud-Franse letterkunde, de vele Frankische woorden in het ouder en nieuwer Frans, allang opgevallen; en in de tachtiger jaren van de vorige eeuw verschenen reeds twee wetenschappelijke werkjes aan deze bestanddelen gewijd. Ook de vele Germaanse plaatsnamen in Noord-Frankrijk hadden menigeen getroffen; in de bloeiende en oude Franse provincie Picardië vormen zij de meerderheid van alle namen, terwijl zij in de omstreken van Parijs nog ongeveer de helft bedragen (W. von Wartburg). Bovendien zijn die Frankische woorden in het Frans niet maar zo'n paar zeldzame anti-kiteiten, doch enige honderden termen uit de meest verschillende gedachtesferen, uit het gebied van de oorlog (*haïr* ‘haten’), het recht *(gage* < *waddi,* vergelijk ons *wedden),* de veeteelt (*gagner* < *waidanjan,* ons *weiden*), de tuinbouw (*cresson* ‘(water)kers’) of het huiselijk leven (*banc* ‘bank’). Onderzoeken we de noordelijke dialecten van Frankrijk, als het Picardisch, het Waals en het Lotharings, dan constateren we zelfs qualitatieve beïnvloeding van de taalstructuur door het Germaans, iets waarvan ook het Oud-Frans ons wel een enkel voorbeeld biedt. Alleen al het Atlas linguistique de la France van Gilliéron en Edmont geeft allerlei aardigs te aanschouwen

over zo'n diepe beïnvloeding. Tot onder de rook van Parijs treft men er germanismen als ‘il a mal à *son* bras, empoigner par *son* cou’ voor het correcte ‘il a mal *au* bras, empoigner par *le* cou’, of het zinnetje ‘je me suis assis sous un arbre, appuyé contre (= ertegenaan geleund)’ voor ‘je me suis assis sous un arbre, appuyé contre le tronc’, met een bijwoordelijk gebruik van het voorzetsel net als in onze taal. Aan een dichte Frankische bevolking gedurende de vroege middeleeuwen hebben de meeste romanisten dus nooit getwijfeld en daarmee was ook hun visie op het ontstaan van de taalgrens bepaald. Deze was voor hen, onbekend als ze waren met het fabuleuze Kolenwoud, een resultante van twee krachten, die der oude Romaans-Kristelijke beschaving tegenover die van het jongbekeerde, minder beschaafde Frankendom, de Romaanse expansie tegen de Germaanse!

De nog jonge toponymie of plaatsnamenkunde, die ons onderricht over bovenvermelde Germaanse namen in Noord-Frankrijk, is een allermerkwaardigste wetenschap. Zij vertelt ons over de oorspronkelijke gesteldheid van het terrein (Hoogterp, Houthem, Oosterbeek), of zijn bebouwing (Eembrugge of Steenkerke), zij leert ons oude taalvormen (Het Loo - het woud, en Schiebroek - het drassige land aan de Schie) en zelfs verdwenen talen als het Gallisch, zij licht ons tenslotte in over de geschiedenis der naamgevers. Dit laatste is in het bizonder het geval in de Romania Germanica, waar we allerlei wetenswaardigs tot eigennamen (zo Erminolf of Herminulf in Ermenonville) en behuizing (Herstal, vergelijk ‘heer’ en ‘stal’ in de oude betekenissen van ‘leger’ en ‘legerplaats’) toe vinden. Men deelt de plaatsnamen dan ook in volgens hun betekenis, al naar ze water-, vegetatie-, terrein-, kolonisatie- of andersoortige aanduidingen zijn. Aparte groepen vormen die welke een persoonsnaam bevatten, en die welke half of geheel vertaald zijn geworden.

Een dergelijk onderzoek kan tevens ons beeld van deze Oud-Nederlandse expansie over Frankrijk verruimen. Daar zijn zo direkt al de plaatsen met *sali, sele,* een

zaalvormig gebouw, die ontegenzeggelijk in een zeker verband zullen staan met de namen van Salland en de Saliërs. Van Oldenzaal tot Brussel (uit Broek-sele), van Selles in het Boulonnese tot Mediselle in het Luikse vinden we ze terug. De namen met *ma(h)al,* in het Middeleeuws Latijn *mallus,* herinneren aan de aldaar gehouden volks-vergaderingen onzer voorvaderen tot zuidwaarts van de Loire: Les Semaux (uit *sund,* zuidelijk, en *mahal, mael*). Het woord *stal,* dat we al even in Herstal ontmoetten, heeft waarschijnlijk een militaire betekenis gehad van 'legerplaats' en vertelt ons dus van de Frankische krijgsorganisatie; zo doen evenzeer *marke,* grensland (Pommard, het plaatsje van de beroemde Bourgogne, uit *poel* en *marke*) en *warda,* wacht (Bellegarde) aan de buitenkant van de Romania Germanica. Ook het Frankisch verkeerswezen *(weg, ford, wad, brukka* of *brugja)* en meer van deze verwante onderwerpen zouden nog aan te stippen zijn, maar liever behandel ik één enkele plaatsaanduiding in détail.

Ons kaartje II doet ons een wateraanduiding en haar verbreiding over Walenland en Noord-Frankrijk aanschouwen. Wij merken er allereerst de taalgrens op als een gekanteelde lijn die het Franse taalgebied naar het Noorden en Oosten afsluit; de gearceerde stroken zijn land dat het Frans gewonnen heeft op het Nederlands en het Duits. Er worden op dit kaartje alleen namen van het *beek*-type behandeld, in het Frankisch *baki,* die we in verschillende lagen en vormen weervinden. De oudste laag vormen de *baki*-namen *(Roubaix, Orbay* en andere varianten: *Tubize)*. Een tweede laag vertoont een meer moderne vorm -*beke (Aubecq, Escobecque),* terwijl men in Oost-Frankrijk Duitse vormen op -*bach* treft *(Halbach)*. In de Belgische procincies Henegouwen en Namen zijn de beide eerste typen zeer talrijk, dat bewijzen de grote cirkels, die telkens 10 plaatsnamen tegelijk aanwijzen! Toch ontmoet men ze ook tot ver naar het Zuiden in Frankrijk verspreid en zelfs een enkele aan gene zijde van de Loire. Vroeger moeten er in Binnen-Frankrijk meer zijn geweest, maar de naamaanpassing heeft hier zijn werk grondig verricht.

Trouwens bij de Frans-Duitse taalgrens beschikken we nog over enkele voorbeelden van zulke vertalingen van plaatsnamen, namelijk de cirkeltjes voorzien van vlaggetjes op de kaart. Een vroeger *Rotenbach* heet nu bij voorbeeld *Ruisseau du Rouge. Starkenbach* werd *Fertrupt* (= Latijns *Fortis rivus*) en *Michelbrunn - Grandfontaine*. In deze gevallen kan men de vertaling nog vaststellen, omdat de oorspronkelijke tweetaligheid langer in de buurt van de taalgrens geduurd heeft, dan in het binnenland. Hoe het ook zij, de geïsoleerde *baki-* en *beke-* namen bewijzen in Binnen-Frankrijk onomstotelijk Frankische nederzettingen, en we hebben ons kaartje slechts naast andere te leggen, die der namen op *-heim* of op *-ingen,* om de zeldzame stipjes op het witte vlak aanzienlijk te zien toenemen.

Na deze beschouwingen is het ook mogelijk geworden antwoord te geven op de vragen die een eerste blik op de taalgrens in België en Noord-Frankrijk bij ons deed rijzen. Waarom is de taalverdeling zo en niet anders, en waarom ligt dit plaatsje in Vlaams en dat in Waals gebied? Om dezelfde reden als waarom er in de Duits-Nederlandse taalgrenszone in het Oosten van ons Limburg en het Noord-Oosten van het Luikse één dorp dezerzijds van een bepaalde lijn *schaap* zegt en een ander generzijds liggend *sjaap;* een verdere lijn scheidt dan *sjaap* weer van *sjaaf,* en zo voorts. Hier blijkt de taalgrens niet anders te zijn dan een bundel isoglossen of grenzen van dialectver-schijnselen, zoals we die in ons eerste hoofdstuk leerden kennen. In wezen is zij dus volkomen met zo'n isoglosse of een verzameling ervan te vergelijken. Welnu, in dit geval bestaat geen twijfel: dergelijke isoglossen zijn p r i m a i r e evenwichtslijnen die de taalkundige uitstraling van twee tegenover elkaar gelegen cultuurcentra als het ware verdisconteren. Is het eene cultuurcentrum belangrijk, als bij voorbeeld de oude keizerstad Aken naast Maastricht, dan zal zijn dialect alle omliggende stadjes en dorpen beïnvloeden en ontmoeten we Akense - in casu Hoogduitse - trekken in een boog om de stad heen. Zo

de kromme lijn die de punten verbindt waar de tweede Hoogduitse klankverschuiving nog is doorgedrongen (eten-essen, peper-pfeffer, en andere), de zogenaamde Benrather linie, en die Vaals bij het Akense voegt maar Eupen en Montzen bij het Maastrichtse! S e c u n d a i r kan een woestenij, als de Peel, of een brede rivier, als de Maas, wel eens scheidend hebben gewerkt, en ook zijn er isoglossen die oude bisdomgrenzen volgen, zoals die tussen Frans *cha* (château) en Picardisch *ka* (katiau). Hier is echter primair dat de uitstraling van het bisdom of de bisschopszetel niet verder gereikt heeft dan deze grens. Valt die scheidslijn namelijk bij een nieuwe administratieve indeling weg, dan raakt de isoglosse in beweging. Iets soortgelijks nu heeft ook bij de Frans-Nederlandse taalgrens plaats gehad; wat we in het klein reeds voor de isoglossen aannamen, zullen we in het groot eveneens voor de taalgrenzen moeten aanvaarden.

De taalgebieden vóór en achter de isoglossen en taalgrenzen zijn natuurlijk wel degelijk bepaald door de spraak der oorspronkelijke bewoners. Het Pikardisch gaat zo terug op het geromaniseerde Keltisch der Belgen en Galliërs, dat een sterkere Germaansche inslag heeft gekregen dan het eigenlijke Frans van het Ile de France, dat de taal van Frankrijk is geworden; vandaar het dialektisch verschil tussen beide. Op gelijke wijze is de bevolking ten Noorden en ten Zuiden van de taalgrens aansprakelijk voor de thans daar gesproken talen, al is het niet op de manier als de oude geschiedkundigen dachten. Juist de merkwaardige doubletten als Edingen-Enghien, Ronse-Renaix, Bergen-Mons en zovele andere, waarvan we elk der termen tot hoog in de middeleeuwen kunnen volgen, wijzen op een oeroude toestand van tweetaligheid. Er heeft derhalve een soort taalgrenszone bestaan, als we voor de huidige dag bij Bierk en St. Renelde constateerden, maar dan in het geweldige vergroot.

Deze Germaans-Romaanse taalmenging is een direct gevolg van de Oud-Nederlandse expansie. Etappe na etappe kunnen we de Frankische verovering volgen en

t.o. 40

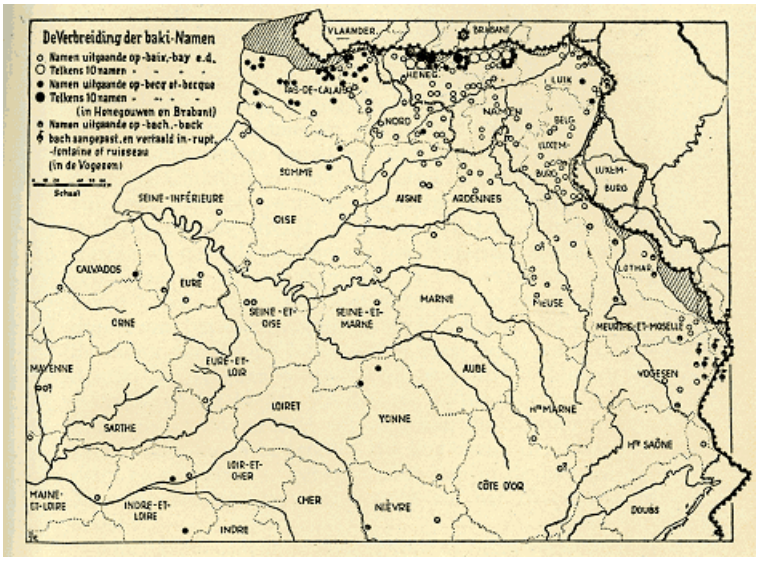

Kaart II
De Verbreiding der baki-Namen

niets wijst daarbij op een onderscheid tussen kolonisatie en bezetting. In 358 krijgen de Franken van Keizer Julianus de beschikking over de bossen en heidevelden van Toxandrië, ongeveer het latere Brabant. Zij zijn daar echter niet mee tevreden en in het begin van de 5e eeuw hebben zij hun macht langs de Schelde tot Kortrijk uitgebreid. Nog enige tientallen jaren later veroveren zij stroomopwaarts Kamerijk en wanneer Chlodio in 460 sterft, is hij meester van al het land tot de Somme toe. Zijn opvolger Childerik zetelde in Doornik, waar in de 17e eeuw zijn graf vol met prachtige wapenen en sieraden ontdekt is. Doch ook hij streeft verder naar het Zuiden en zelfs treffen we hem als bondgenoot van Romeinse stadhouders, een Syagrius of een Aegidius, in een expeditie aan de Loire. Clovis rekent ook met deze laatste vertegenwoordigers van het oude Imperium af, breidt zijn rijk eerst tot de Seine dan tot de Loire uit en kiest Soissons als residentie. Vervolgens overwint hij nog in het Oosten de Alemannen en in het Zuiden de West-Gothen, nadert daarmee de Boven-Rijn en staat aan de Garonne! Zijn zonen vernietigen bovendien het koninkrijk der Boergondiërs en praktisch is geheel Gallië dan in de handen der Merovingers gevallen; met recht zal het *Francia* gaan heten!

Met deze reusachtige invasie voor de geest verwonderen wij ons niet meer over de talrijke oudheidkundige sporen der Franken tot diep in Frankrijk, de massa's plaatsnamen en de zovele andere overblijfselen in hoevenbouw, in folklore of in ras. - In Gallië heeft een ontzaglijke worsteling plaatsgevonden tussen Romanendom en Frankendom, een worsteling waarvan de strijders zelf zich waarschijnlijk onbewust zijn gebleven. Bij het begin der Middel-Nederlandse periode, in de 13e eeuw, is de strijd allang beslecht ten gunste van het Romaans, en de daaropvolgende verfransing van het Boulonnese, het Land van Calais en Vlaams Artesië is nog maar een achterhoedegevecht in een geïsoleerde sector. Het smalle Dietse kustgebied heeft geen weerstand kunnen bieden aan de over

een breed front opdringende Franse staatstaal. Door de kracht hunner wapenen hebben Clovis en zijn geslacht gezegevierd over de Gallo-Romanen, door de Romaanse beschaving zijn ze evenwel op hun beurt overwonnen! Frans van taal en cultuur is het gebied geworden ten Zuiden van de linie waarop het Germaans zich heeft teruggetrokken, al bestaan er nog wel Nederlandse herinneringen, in het bizonder in Noord-West-Frankrijk.

Dit grootscheeps gebeuren in Frankrijk zien we na de 13e eeuw in miniatuur zich herhalen in België. Daar hebben de taalgrenszones vroeger een grotere uitbreiding en een soortgelijke tweetaligheid gekend. Het Romaans heeft ook in deze streken de overhand gekregen en een zeker aantal gemeenten als Waterloo, Waremme of Warsage zijn dan ook vroeger Diets geweest. De romanisering is van jonge datum en vandaar dat zulke Nederlandse namen als van het beroemde Waterloo of het stadje Limbourg in het Frans bewaard zijn, terwijl Borchworm en Weerst hun Romaanse doubletten Waremme en Warsage zagen triomferen. Diep is deze voortgang van het Romaans niet gegaan; op de kaart blijken telkens maar kleine stukjes terrein afgebrokkeld te zijn. Veel ernstiger voor het Vlaams is de dreigende verfransing der grote steden als Brussel of Gent, maar daar staat weer tegenover dat duizenden Vlamingen naar de industriegebieden van Frans-Vlaanderen emigreren en daar wel enige tijd hun taal zullen bewaren. En hiermee zijn tevens de laatste der vroeger bij ons opgekomen vragen beantwoord, namelijk waarom Waterloo Frans is - de naam van het in dat verband genoemde Vlaamse plaatsje Varsenare is een Romaans relict - en of in België ook grote taalverschuivingen hebben plaats gehad.

De schets die ik hier over het ontstaan en de betekenis der Frans-Nederlandse taalgrens heb gegeven, zal misschien een enkelen Groot-Nederlandsen irredentist doen watertanden. Heel Noord-Frankrijk, ja zelfs Midden-Frankrijk en Oost-Frankrijk, is Nederlands geweest, en overal vinden we nog sporen van onze nationaliteit! Dat is

wat anders dan die Westhoek, welke verscheidene Nederlanders als een integrerend deel van hun taal- en cultuurgebied beschouwen. Waarom juist de Grevelingse Aa als grens onzer nationaliteit, zal hij vragen, en niet de Canche (Kwinte) of beter nog de Somme? Maar waarom dan niet liever de Seine of de Loire, zou ik met een wedervraag willen beantwoorden. Immers er bestaat slechts een gradueel verschil tussen de Germaanse inslag van de verschillende delen der Romania Germanica; hij is sterker bij Boulogne, zwakker bij Abbeville of St. Quentin, maar overal is hij er. Nochtans. Diets is Diets en Frans is Frans: voor een Fransman is het 'Germaanse' Etaples even Frans als het 'Romaanse' Versailles; en de kindertjes in Boulogne of Calais leren Frans van hun moeder, een beetje raar Frans soms met Nederlandse uitdrukkingen en woorden, maar Frans is het toch en niet Nederlands. Op school krijgen ze de aardrijkskunde van Frankrijk en ze horen de geschiedenis van de Honderdjarige oorlog, niet van de Tachtigjarige. Op een Zondagmiddag gaan ze netjes aangekleed naar een 'matinée classique' en luisteren zoet naar een stuk van Molière of Victor Hugo. Als ze verstand hebben, studeren ze later aan een Franse hogeschool, en de meeste jongens dienen in het Franse leger. Fransen zijn ze geworden ondanks hun Nederlandse namen, Leemans of Vierstraete, en ondanks hun blonde haren en blauwe oogen. Ja, Prudens van Duyse sloeg de plank niet heelemaal mis: 'De tael is gansch het volk' ... althans met een korreltje zout genomen!

III. Het Nederlands in de Romaanse talen

Overal waar volken met elkaar in vreedzaam contact komen, vindt een uitwisseling plaats, een uitwisseling van stoffelijke en van geestelijke goederen. De handel dateert van de eerste menselijke gemeenschappen, en uit diezelfde tijden dagtekent ook de woordontlening. Vaak gaat overigens de eerste gepaard met de laatste, en wordt een onbekend voorwerp met de nieuwe naam overgenomen. Wanneer de Romeinse kooplieden in onze streken de *wijn* (vinum) importeren en de oorspronkelijke zuidvruchten (abrikoos, peer, perzik), wanneer zij de Germanen huishoudartikelen verkopen, als *ketels, pannen* en *trechters,* dan hebben onze voorouders al deze nieuwigheden direct met de Romeinse benaming leren kennen. Aan de andere kant leveren de Germanen hun buren dierevellen, wild, koren, en zo treffen we, gelijk we reeds in ander verband constateerden, in het Latijn de *bever* (biber) aan en de *das* (taxo), wegens de huid, de *gans* (ganta), om de veren, of de *spelt* (spelta), als speciaal voedsel. Dit is de eenvoudigste en meest voorkomende manier van woordontlening en zij is tot in onze tijden in gebruik gebleven. *Telegraaf, koptelefoon* of *vriewiel* zij zo uit het Frans, Duits en Engels opgenomen. Trouwens soms is het moeilijk om van zulke internationale woorden de juiste oorsprong te weten te komen. Termen als *radio* of *televisie,* die uit Latijnse of Griekse bestanddelen gevormd zijn en plotseling met de uitvinding bekend zijn geworden, behoren eigenlijk aan de gehele wereld. Maar *cockpit* en *Dieselmotor* verraden terstond hun afkomst!

Hier gaat het dus om een bepaald cultuuronderdeel, waarop het ene volk de meerdere van het andere is of geweest is. Deze specialiteit kan de jacht zijn, en het (Oud-)Frans ontleent een aantal jachtwoorden aan het Oud-Hoogduits: *braque,* 'brak', jachthond, *élingue* 'slinger', *hase* 'vrouwtjesh a a s ', *hulotte* 'woud u i l '; zij kan ook de waterbouwkunde zijn, en het Frans dankt

het Nederlands termen als *clapet* ‘clap, klep’, *dame* ‘dam’, *rigole* ‘richel’, *sas* ‘sas’. De Nederlandse droog-leggers, die ook in Noord- en West-Frankrijk werkzaam zijn geweest, waar namen als Petite Flandre of Polders de Hollande nog aan hen herinneren, zullen aan deze technische verrijking niet vreemd zijn geweest!

Er bestaat echter een ander geval van taalbeïnvloeding, dat algemener en diepgaander is. In de beschavingsgang der mensheid zijn er hoogtepunten waarvan om zo te zeggen het licht uitstraalt over de omliggende wereld. Dergelijke hoogtepunten zijn in West-Europa bij voorbeeld de Romeinse kolonisatie omstreeks Christus' geboorte, het zich uitbreidende Kristendom aan het begin der middeleeuwen, de Hoofse beschaving van de 12e eeuw in Frankrijk, de Italiaanse Renaissance en de Franse Eeuw der verlichting. Welnu, in zo'n periode van cultuurexpansie heeft men te doen met hele reeksen van denkbeelden, voorwerpen, woorden die van het hogerbeschaafde land naar het lagerbeschaafde stromen. Het is nu niet meer één specialiteit van een landstreek die op een grensgebied overgaat, doch een brede doordringing met iets nieuws. De Hoofse beschaving heeft een nieuwe levensopvatting van ridderidealen en vrouwendienst, een wereld van hoven en minstreels, kleurige toernooien en dolende ridders, een literatuur van avontuur, wonder en zielsontleding aan het toenmalige Duitsland, Nederland en Engeland geopenbaard. De Middel-Hoogduitse en de Middel-Nederlandse letterkunde danken hun belangrijkheid aan deze Franse cultuurgolf. Zonder zijn bevruchtende werking waren zij slechts voor taalkundigen van belang gebleven; thans echter bieden zij ieder van ons die zich de moeite geeft om in de oudere taal en de middeleeuwse geestesgesteldheid door te dringen, schatten van schoonheid.

In de betrekkingen tussen Germanen en Romanen valt nu op dat de algemene cultuur meestal aan de Romaanse kant is, de speciale aan de Germaanse. Alle vijf hoogtepunten van beschaving die ik noemde, liggen op Romaans gebied. Toch is het deel dat de Germanen voor dit vijfvou-

dig geschenk hebben teruggegeven geenszins onbeduidend. Wat alleen al het Oud-Nederlands voor het Frans heeft betekend, hebben we in het vorig hoofdstuk kunnen zien. Ongeveer in dezelfde taalkundige laag ontmoet men bovendien nog de reeds vermelde Oud-Hoogduitse jagers-woorden, verder Oud-Friese en Angel-Saksische zeetermen *(lest* en *sud),* Oud-Noorse plaatsnamen en dialect-woorden in Normandië (*Caudebec* en *dalle,* vergelijk ons 'Koudebeek' en 'pompdaal', afvoerbuis voor de pomp); om maar te zwijgen van het Boergondisch in Oost-Frankrijk en Frans-Zwitserland, het West-Gothisch en het Suebisch in Spanje, het Oost-Gothisch en het Lombardisch in Italië. De Nederlands-Franse betrekkingen blijken derhalve slechts een klein onderdeeltje te zijn in een reusachtig complex van Germaans-Romaanse wisselwerkingen.

Het meeste van wat ontleend is, schijnt achteraf bezien zijn nut te hebben gehad. Weliswaar komt het voor dat wij in onze eigen Nederlandse spreektaal woorden of uitdrukkingen bezigen uit een andere taal die wij goed kennen, zo 'par excellence', 'matter of fact', of 'umwerten', omdat wij te lui zijn het begrip in het Nederlands weer te geven. Maar zo'n ontlening uit gemak is uitzondering, de ontlening uit noodzaak regel. Die noodzaak behoeft niet steeds te bestaan in het benoemen van een nieuw voorwerp of denkbeeld. Ook een reeds bestaand begrip, als *peinzen* of *poos,* kunnen door een van elders ontleende benaming *(penser, pause)* den Dietser helderder voor de geest zijn komen te staan. Wanneer de Fransen ons *bakboord* en *fok* ontlenen, doen zij dat, aangezien hun eigen termen vaag *(senestre)* of gecompliceerd *(perroquet de beaupré)* waren; daarom hebben zij aan *bâbord* en *foc* de voorkeur gegeven. - In andere gevallen is het slechts een bijbetekenis die men door het vreemde woord weergeeft; toch maakt dit dan soms fortuin, zoals twee Middel-Nederlandse woorden tonen. Ons oude *boeckskijn* of *boeckijn* heeft de Fransen de weergave geleverd voor 'vieux livre' en alles wat daarbij behoort, den Parijsen

bouquiniste met zijn stalletjes aan de Seine of in de oude zijstraatjes, den *bouquineur* die daar snuffelt en het *bouquinisme* dat een mode is geweest. Ons *mannekijn* 'mannetje' heeft een dergelijke belangwekkende loopbaan gehad; in het Middel-Frans betekende *mannequin* - 'een soort poppetje', en eerst in de nieuwere tijd is het in de zin van 'ledepop' en 'costuumpop' gebruikt. Eindelijk heeft mannequin ook de vrouw die men drapeert, aangeduid en in die betekenis is het weer, tezamen met andere Franse modewoorden, in het Nederlands teruggekomen. Van het Middel-Nederlandse *manneken* tot de 20e eeuwse *mannequin* is zo een hele afstand doorlopen! - Ten slotte zijn er ook de exotische woorden, die vooral bij reizigers en schrijvers vanwege de locale kleur geliefd zijn. In Franse beschrijvingen van de 'Provinces-Unies' zullen we om de haverklap woorden als *birambrot* (bier en brood), *digue, Gueux d'eau, musico* (voorloper van de Musichall!), *stadhoudérat, polder* tegenkomen, naast zuiver Nederlandse als Messieurs les *Dykgraves* of *Heemrades,* des *stopes de vin* (stopen wijn) of des *verpondes* (verpondingen). Het spreekt vanzelf dat dergelijke termen pas van belang worden, wanneer ze op Franse instellingen worden overgebracht, wat met *digue* en *polder* (spreek uit poldère!) het geval is. - Overigens vindt ontlening eveneens plaats zonder dat men er op het eerste gezicht iets van merkt. Er bestaat een Frans woord *accise* dat in de middeleeuwen gewoon 'belasting' betekende en ook met die betekenis door ons is overgenomen: *accijns;* dat is allemaal niets nieuws. In de 17e eeuw echter heeft *accijns* zich in de Republiek gespecialiseerd en is een belasting op levensmiddelen en een verbruiksbelasting geworden, zoals wij die nog kennen in de uitdrukking 'Invoerrechten en Accijnzen'. Welnu, deze nieuwe Nederlandse betekenis is weer door het oude Franse *accise* ontleend en daar is eigenlijk geen twijfel aan. Immers, eerst lezen we bij de 17e en 18e eeuwse Franse lexicografen dat *accise* een exotisch woord is geworden, een 'taxe qu'on lève dans les Provinces-Unies sur le vin, sur

la bière et sur d'autres choses qui se consument'. Daarna ontmoeten wij het tevens als Franse term, slaande op een nu ook Franse instelling. - Een dergelijk verschijnsel van onzichtbare ontlening is ook de zogenaamde 'leenvertaling', een term die zelf het Duitse 'Lehnübersetzung' verdietst. Hier komt nu een vreemd woord of vreemde uitdrukking voor, waaraan een gegeven taal behoefte heeft en welke deze ditmaal niet overneemt maar v e r t a a l t . Deze wijze van doen treffen we vaker aan dan op het eerste gezicht zou lijken. Uit het Latijn, *speculatio: bespiegeling* naar *speculum* = spiegel, uit het Frans, *plein pouvoir: volmacht,* uit het Duits, *einsetzen: inzetten,* uit het Engels, *struggle for life:* strijd om het bestaan, en zo is allerlei taalgoed in het Nederlands gedrongen. De puristen volgen ook dikwijls deze methode, wanneer zij *redactie* of *secretaris* door *opstel(kantoor)* en *(geheim)schrijver* weergeven; per slot van rekening is dat even goed ontlening, alleen met eigen stof. Leenvertaling doet zich gelijkelijk voor op het speciale cultuurgebied waarop het Nederlands het Frans voorzien heeft en waarmee we ons meer bizonder in dit hoofdstuk bezighouden. Wanneer bij voorbeeld in de 19e eeuw de diamantslijperij uit Antwerpen en Amsterdam door Nederlanders tevens in Frankrijk gevestigd wordt, is het te begrijpen dat menige technische term door de dochterindustrie is overgeërfd; zo *dope* uit *dop, end* uit *endje* of *lappeur* uit *lapper,* terwijl *cliver* uit *klieven* al in de 18e eeuw verscheen. Daarnaast nu ontmoeten we allerlei vertalingen, als *pierre à portrait* (portretsteen), *plate à serrer* (klemplaat), *plume à poudre* (poederpen), *polisseur de roses* (roosjesslijper), die meteen mogen tonen welk een aardig staaltje van economische en taalkundige expansie we hier voor ons hebben.

Ontlening van woorden heeft plaats onmiddellijk en mondeling, dus van de ene persoon op de ander, of wel middellijk en schriftelijk na lezing van het betreffende woord in een buitenlands of binnenlands geschrift. Onze middeleeuwse clerken zullen veelal de Franse woorden hebben geput uit de boeken die ze bewerkten, al kunnen

zij, bij de taalmenging die er in de Zuidelijke Nederlanden heerste, ook het een en ander in hun eigen klooster hebben opgestoken. De meer wereldse minstreels aan de dikwijls verfranste hoven hebben ongetwijfeld ook Frans gesproken en kunnen dus door direkte aanraking ontleend hebben. De vele zee- en handelstermen die uit het Diets in het Romaans zijn overgegaan, hebben hun weg gevonden in het dagelijks verkeer op de jaarmarkten en gewone markten, aan de havens, in de herbergen, op de lange reizen - want voor de veiligheid reisde men in grote gezelschappen. - Vooral de zee is de heerweg geweest waarlangs goederen en woorden, mensen en ideeën zijn vervoerd en vermengd. Hoe in het bizonder Nederlanders, Spanjaarden, Portugezen, Catalanen en Italianen met elkaar in aanraking zijn gekomen, zullen we weldra nader bekijken.

Dit is juist het aantrekkelijke van de woordstudie, dat elke term zijn eigen geschiedenis heeft. Het is mogelijk dat hij inheems is en behoort tot de oeroude woordschat der taal. In dat geval licht hij ons in over de denkwereld der voorzaten; zo bevatten de namen van onze weekdagen een klein hoofdstukje mythologie (Wodansdag, Donarsdag, en zo voorts). Menigmaal heeft het woord merkwaardige betekenisveranderingen ondergaan: *dorper* van ‘dorpeling’ tot ‘lomperd’, *schalk* van ‘knecht’ tot ‘guit’, of wel het stelt ons problemen van cultuur-historische aard: ‘met open vizier strijden’ en ‘bakzeil halen’, de eerste uitdrukking voortkomend uit het ridderwezen, de tweede uit de zeilvaart. - Anderzijds is het mogelijk dat de term ontleend is en dan opent hij perspectieven op de betrekkingen tussen twee of meer volken. Des te meer geldt dit voor een groep leenwoorden, behorende tot eenzelfde gedachtensfeer. Wanneer wij bij voorbeeld in het Middel-Frans een twintigtal Nederlandse krijgstermen aantreffen, waarvan sommige als *butin* (buit), *drille* (driller), *flibustier* (vrijbuiter) of *vaguemestre* (wagenmeester) nog altijd in gebruik zijn, leren deze ons, dat een aanzienlijk aantal landgenoten lange tijd in Franse dienst

moeten zijn geweest. Veel meer dus dan de troepen Brabanders waarover de 11e en 12e eeuwse krijgsgeschiedenis in Frankrijk ons vertelt! Meestal echter reiken woordontlening en historie elkaar de hand, en kunnen we de een door de ander mooi illustreren.

Om de economische en sociale achtergrond van deze Germaansche woordexpansie in de Romania te begrijpen, moeten we terugkeren tot het bloeitijdperk van de Vlaamse steden, weldra gevolgd door de Brabantse, Zeeuwse, Hollandse. De aanvang van Vlaanderen's opkomst mag men veilig in de 11e eeuw plaatsen. In deze streken lagen toen beschutte havens, als Brugge aan de zeearm het Zwin of Antwerpen aan de brede Schelde; hier ook konden de drooggelegde kustlanden de schapen voeden die de wol leverden voor de beginnende lakenindustrie. Eerst heeft de handel zich beperkt tot kustvaart op Frankrijk, Engeland en ook wel de havens der ‘Oosterlingen’, de latere Hansesteden, verder tot verkeer over land met het even snel opkomende Frans-Vlaanderen en Champagne. In die 11e eeuw verdringen elkaar reeds Vlamingen, Walen, Friezen, Angelsaksers, Oosterlingen op de kaden van het jonge en levenskrachtige Brugge en van de oude Waalstad Tiel, die de fakkel van Dorestad heeft overgenomen.

Het duurt niet lang of we lezen al van een grote expeditie naar het verre Portugal, waaraan de Vlamingen een belangrijk aandeel hebben gehad. In 1147 vaart een vloot van 200 Engelse en Vlaamse schepen, ook bemand met Lotharingers, uit om koning Alphons van Portugal te helpen tegen de Sarrazijnen. De 12e April zijn zij waarschijnlijk uit Dartmouth vertrokken, en de 28e Juni slaan zij het beleg voor Lissabon, dat na vier maanden wordt ingenomen. Graaf Diederik en koning Alphons hebben deze Diets-Romaanse wapenbroederschap gewijd door de verloving van hun kinderen, en later huwt Philips met Teresa, die de naam van Mathilde zal aannemen.

Het geluk wil dat een enquête over de tol te Bapaume in de buurt van Atrecht tot ons gekomen is en ons een goed beeld geeft van het verkeer te land tussen Vlaan-

deren en Frankrijk. Het was een prachtig punt dat in 1097 de graaf van Vlaanderen voor zijn tol had uitgekozen. De Romeinse straatwegen van Soissons, Reims, Amiens respectievelijk naar Kamerijk, Doornik en Atrecht naderden er elkaar en weinige zullen de vissen zijn geweest die door de mazen van het daar gespannen net glipten. Bovendien waren er nog filialen in Doornik, Abbeville, Amiens en andere steden, waar de Vlaamse kooplieden door moesten die naar de jaarmarkten van Champagne trokken, of de Franse die uit Zuid- of Noord-Frankrijk de markten van Messines, Thorhout, Rijsel of Ieperen wilden bezoeken. Deze enquête, in 1202 te Cappy gehouden, somt in een indrukwekkende lijst alle waren en voorwerpen op die aan belasting onderhevig waren, met het tolgeld dat ervoor betaald moest worden. Daar vinden we door elkaar heen: allerlei vis, lakensoorten, kleren, leer, vlas, spijkers, 'garven' ijzer, wede, kaas en boter, alles waarschijnlijk uitgevoerd uit Vlaanderen; ingevoerd worden verschillende wijnen, honing, wol, zout, olie, wierook, kleurhout, vijgen en specerijen. Men heeft de jaarlijkse omzet van deze tol, wanneer in de 12e en 13e eeuw de landhandel zijn hoogtepunt bereikt, geschat op 20 millioen goudfrank. Doch reeds in het begin der 14e eeuw neemt de zeehandel de overhand en slechts in tijden van blokkade door Engelse oorlogen zal Bapaume tijdelijk zijn oude roem herkrijgen. Zo als ze daar voor ons liggen zijn de gegevens welsprekend en de terugslag van dit ruilverkeer is duidelijk in de taal te aanschouwen.

Laten we hier slechts een drietal uitdrukkingen aanhalen. Aan het feit dat de spijkerfabricage een specialiteit van ons was dankt het Frans de technische term *étaple,* die de benaming is van het aambeeld van den spijkerslager. Dit *étaple* komt regelrecht uit het Middel-Nederlands *stapel* dat ook 'aambeeld, blok' betekende. - Wat die 'garven ijzer' (gerbes de fer) beduiden, weten we niet goed; het kunnen staven zijn of platen. Zelfs zou ik meer voor deze laatste uitlegging voelen, omdat toevalligerwijze ook de uitdrukking *plaque (de fer)* in de 15e eeuw waar-

schijnlijk aan onze taal ontleend is. Er is wel geen gebruik overgeleverd met een metaal van het overeenkomende Middel-Nederlandse *placke,* maar daartegenover staat dat het twee eeuwen vroeger ontleende en verwante werkwoord *plaquer* dicht bij *placken* ligt. Ook de *wede,* uit de opsomming van de Enquête van Cappy, heeft ons wat te vertellen. Het is een plant, waarvan de bladeren een blauwe verfstof leveren, die door de schilders en lakenververs gebruikt werd; de wede is ons beter bekend onder de naam van pastelkruid. Welnu, de *wede* heet nog altijd *guède* in het Frans en de oudste vorm ervan *(waisde)* vertoont een *w* en werd op dat ogenblik (1202) *wède* uitgesproken. We hebben dus hier voor ons een uitvinding van een Vlaamse lakenindustrie die naar Frankrijk uitgevoerd is, toen de Fransen dit procédé van blauwverven nog niet kenden. - Over de in de Enquête vermelde vis, de lakensoorten, de kleren, de kaas en de boter zouden gemakkelijk nog veel meer van dergelijke voorbeelden te geven zijn, maar voorlopig wil ik het bij bovenstaande drie merkwaardigheden laten.

Belangrijker nog dan het landverkeer is natuurlijk de zeevaart geweest. Onze kusten lokten als het ware tot uitvaren. Daar waren in die tijd, afgezien van de oudere steden Brugge en Tiel, de vele Zeeuwse eilandjes met Middelburg, Goes, Biervliet, zó aan zee gelegen, en meer naar het Zuiden de vuurbakens en havens Grevelingen, Duinkerken, Nieuwpoort, Damme, Sluis en Aardenburg. De kleine schepen - een convooi van 2000 ton was in die dagen een geweldig iets! - konden gemakkelijk de riviermonden en binnenwateren opvaren, die ons tot het volk van zeevaarders en watersportslieden hebben gemaakt waarop Potgieter trots ging. Het behoeft dan ook niet te verwonderen dat in de latere middeleeuwen zelfs de IJsselsteden Kampen, Zwolle, Deventer of Zutphen als Hanseaten een rol in het wereldverkeer hebben gespeeld. Brugge met zijn voorhavens Damme en Sluis opent echter nog steeds de rij, en in het begin van de 14e eeuw mocht de Franse dichter Geoffroi de Paris zingen:

Mès la fin est qu'on voit aler
Flamans partout, et marcheandent
Et partout achatent et vendent.

Niet alleen voor Parijs en de Vlamingen gold dit, maar ook voor La Rochelle, Bordeaux, Bayonne en de bewoners der andere Nederlanden. Verscheidene steden kennen Hollandse kolonies; Dieppe bezit een Hollandse herberg en namen van onze kooplieden komen tot in Marseille voor. Trouwens, het zijn lang niet altijd handelaren die de geschiedenis van het Middeleeuwse Frankrijk ons leert kennen en het doet ons goed te horen over Dietse intellectuelen en kunstenaars naast ondernemende handelslieden en stoere zeelui. Toch is het deze laatste categorie meer dan alle andere die Hollands glorie heeft uitgemaakt en aansprakelijk is te stellen voor de expansie van onze taal. Zeehandelaren ontmoeten we ook ver buiten Frankrijk in de Spaanse staten en de Italiaanse, in Portugal en tot op de Azoren. Lang voor de bezetting van de Zuidelijke Nederlanden door Philips II wonen en reizen er Nederlanders in Spanje. Eustache de la Fosse uit Doornik en Mathijs van den Vagheviere uit Brugge hebben ons uit de 15e eeuw boeiende reisbeschrijvingen achtergelaten. De eerste heeft een aantal avonturen beleefd dat een roman kan vullen. Met zijn schip door de Portugezen buitgemaakt, weet hij te ontsnappen en ontmoet twee pelgrims, de één een Dordrechtenaar, en de ander een Schot. Deze twee helpen hem uit Portugal naar Spanje en in Toledo vindt hij weer een Vlaamsen boekenkoopman die hem herkent, en hem naar Sevilla stuurt. Daar staat zijn Vlaams handelshuis, waar hij copie neemt van zijn verloren rekeningen, en vervolgens trekt hij weer met een anderen landgenoot, een Bruggenaar, naar La Coruña. Na nog enige wederwaardigheden arriveert hij dan eindelijk veilig in Sluis, waar al zijn handelsvrienden hem geluk wensen met zijn behouden thuiskomst.

Natuurlijk was dit handelsverkeer niet eenzijdig en bezochten eveneens Italianen, Catalanen, Spanjaarden en Portugezen de Nederlandse markten of stapelplaatsen.

Stapels heetten deze laatste in onze oude taal en het is veelzeggend dat het woord in alle Romaanse talen van West-Europa overgegaan is. Het Oud-Frans kent nog *estaple,* slechts in deze bizondere zin; het Moderne Frans *étape* heeft daarbij nieuwe betekenissen ontwikkeld, onder andere die van het door ons ontleende ‘etappe’ (met 2 p's). Van Frankrijk uit hebben Italië *(tappa),* Spanje en Portugal (allebei *etapa*) het ontvangen; indirect ontlenend dus, ofschoon in andere gevallen wel degelijk directe ontlening heeft plaats gevonden, zoals we verderop zullen zien. Romanen uit alle gewesten trekken zo naar de Lage Landen, zowel over land als over zee. Eerst zijn voor die reizigers Gent of Ieperen een soort achterland geweest van de jaarmarkten van Troyes of Provins; later, bij de verdere ontwikkeling van de zeevaart en het toenemend gevaar van het Frans-Vlaamse oorlogstoneel, komt ook een rechtstreekse verbinding per schip tot stand. Uit Italië bereiken in de 13e eeuw Lombarden, Siennezen, Florentijnen en Genuezen de havensteden Brugge en Antwerpen, en vestigen er zich.

Vooral de Genuezen hebben zich duchtig geweerd en van de Zwarte zee tot de Noordzee vindt men hun sporen. Zij zijn de verbindingsagenten geweest tussen de kruisvaarders uit het Westen en het Heilige Land in het Oosten, gelijk de Nederlanders dat waren tussen het Noorden van Europa en het Zuiden. Wanneer de Republiek Genua niet aan het bakkeleien is met haar mededingster Venetië, ontplooit ook zij in de Middellandse zee een activiteit, die van de Nederlanders in het Kanaal evenarend. Van omstreeks 1310 af, onderhoudt Genua een geregelde dienst op Vlaanderen, waar haar kooplieden eerst de voorkeur aan Brugge geven. Zij stichten daar een eigen tehuis, maar vestigen zich later eveneens in andere steden. In de 15e eeuw wedijveren zij er nog in rijkdom en pracht met de Spaanse kooplieden, en het moet een lust zijn geweest in die dagen door de schilderachtige straten te wandelen, toen de karakteristieke gevels nog het natuurlijke decor vormden van een bonte, middeleeuwse bevolking.

Men heeft een studie gewijd aan de Italiaanse koopmansgeslachten te Antwerpen en ook onder deze treft men natuurlijk beroemde Genuese namen, als de Spinola's, de Grimaldi's, de Pavlacini's of de Inurea's. Paleizen, buitenhuizen, graftomben, journalen, inventarissen of kunstcollecties herinneren nog aan hen. Tot in de nieuwe tijd hebben zij een rol gespeeld en vormen een groots pendant van de Spaanse families in Brugge, die van Gomez de Soria, Rodriguez de Cysontes of Juan de Visorado.

Dit alles is niet zonder verband met het Nederlands in de Romaanse talen. Behalve de kijk die het ons geeft op de internationale betekenis van de Lage landen bi der See, doet dit tableau ons begrijpen hoe gemakkelijk taaluitwisseling kan hebben plaats gevonden in het cosmopolitische milieu der Vlaamse haven- en industriesteden. Frans zal men er meestal hebben gesproken met de Romanen en de Engelsen, Nederlands met de stamverwante ‘Oosterlingen’. Maar al deze vreemdelingen, van wie er verscheidene hier gevestigd waren, zullen ongetwijfeld op den duur Dietse termen door hun Galicisch, Castiliaans of Genuees dialect hebben gemengd. Immers sommigen kenden zelfs Nederlands en spraken dit dus naast hun eigen taal; anderen hebben met de inheemse bevolking de Franse verkeerstaal gebezigd, die natuurlijk wemelde van Nederlandse uitdrukkingen. Wanneer zij derhalve in hun eigen spraak naar de weergave van een bepaald Vlaams begrip zochten, lag het Dietse woord om zo te zeggen voor het grijpen. - Voegt men daarbij de Nederlanders die buitenslands in belangrijke betrekkingen werkzaam waren en die dus een zeker gewicht hadden ook op taalgebied, de loodsen, bootslui, timmerlieden, waterbouwkundigen, handelsagenten, scheepsbouwers, wevers, vishandelaars, dan begrijpt men opeens hoe het komt dat meer dan zevenhonderd Dietse woorden alleen al in het Frans zijn gedrongen. Woorden zijn het uit de meest verschillende gedachtensferen, al behoort de hoofdzaak tot het zeewezen, de handel, het timmerwerk, de weverij, de visserij en het landleven.

Het uitgebreidst en het veelzijdigst is de zogenaamde ‘taalkring’ der zeemanswoorden, die grenst aan en overgaan in de taalkringen van de scheepsbouw, de visvangst en de zeehandel. Alle onderdelen van het vaartuig bij voorbeeld zijn goed vertegenwoordigd: de takelage met *orin* (ooring van het anker) of *raban* (raband), de romp met *nable* (nagel) of *quille* (kiel), het rondhout met *beaupré* (boegspriet) of *foc* (fok), de bemanning met *coq* (scheeps k o k) of *matelot* (mattenoot, degene die op dezelfde mat slaapt als zijn genoot), het scheepstype met *accon* (aak) of *pinque* (pink). Talrijk zijn ook de algemene woorden op dit gebied, als *amers* (landmerk) of *ballast,* (ballast), en ze kunnen aangevuld worden met scheepsbouwerstermen (*vaigrer* = wegeren, het schip van binnen beplanken) of handelswoorden (*lège* = leeg). In het vissersjargon nemen die van het haringkaken - een Hollandse uitvinding! - de ereplaats in met *caquer* (kaken) en afleidingen. Men denke echter niet dat het zeeleven de enige sfeer is waarin de Nederlands-Franse ontlening zich beweegt, dit opstel dient mede om te bewijzen dat het meest verschillende taalgoed in het Frans is opgenomen.

De Dietse woordschat van de andere Romaanse talen is minder gevarieerd. Het Roemeens, als Oost-Romaanse taal, kent, voor zover ik weet, slechts één enkel woord dat direct uit het Nederlands is overgenomen, namelijk *olanda*. Dit is de naam voor een fijn linnen weefsel dat oorspronkelijk uit ons land, Olanda, werd ingevoerd. Zo is de faam van de Leidse lakenindustrie tot aan de monden van de Donau doorgedrongen! Verder zijn er nog wel een paar andere woorden, als *dig, dune, manechin* of *a tricota,* maar die zijn verroemeenst Frans (Frans *tricoter* komt waarschijnlijk uit Middel-Nederlands *strikken*), en ook zelfs niet de ontwikkelde Roemeen zal vermoeden dat ze oorspronkelijk tot onze taal hebben behoord.

De West-Romaanse talen - het Frans buiten beschouwing gelaten - staan er in dit opzicht beter voor. Het Italiaans heeft vooral zeetermen van ons ontvangen en een

Nederlands geleerde (J. van Ginneken) heeft er een veertigtal kunnen verzamelen. Dit bruto-materiaal moet echter nog geschift worden - er loopt wel wat Oud-Noors en ander Germaans onder - en is anderzijds zeker voor grote uitbreiding vatbaar. Zo als zij voor ons ligt is deze lijst al leerzaam genoeg. Er staan uitdrukkingen op die direct uit onze taal schijnen afkomstig te zijn, als de leen-vertaling *sopravelare* voor *overzeilen,* dat wil zeggen: tegen een vaartuig aanzeilen, zodat het beschadigd wordt of zinkt. Misschien ook de gewone ontlening van de muntnaam *scellino,* die wegens zijn e eerder uit ons *schelling* dan uit Engels *shilling* lijkt te stammen, en wel zonder bemiddeling van het Frans *escalin,* alsook *scotta* uit *schoot,* touw vastgemaakt aan de benedenhoek van het zeil en dienend tot viering of reving. De meeste van deze Italiaanse zeemanswoorden maken echter de indruk, òf over Spanje (en Portugal) òf over Frankrijk binnen gekomen te zijn. In dit opzicht is onze *greling* een aardig voorbeeld, die, zoals de zeilers onder mijn lezers zullen weten, een wat dunner ankertouw is dan een kabel. Het woord werd door het Duits overgenomen *(Greling)* en door het Frans *(grelin)*. Behalve het Genuese *grelin,* dat, gezien de vele betrekkingen tussen de Republiek en de Nederlanden, wel eens direct ontleend kan zijn, ontmoeten we de Italiaanse varianten *carlino* en *gherlino,* die we zo naast Spaans *garlin* en Frans *grelin* mogen leggen. Spaanse bemiddeling is ook aan te nemen voor de *ralijk,* een ander touw, dat langs het zeil naar de ra loopt: in het Italiaans *relinga,* naast Frans *ralingue* en Spaans *relinga;* Franse bemiddeling weer voor *tribordo* uit *tribord,* uit *stierboord* of *stuurboord*. Ondanks het feit dat veel van de Italiaanse scheepstermen secundaire, niet primaire ontleningen zijn uit onze taal, hebben ze toch iets eigens en niet dat Franse karakter dat de weinige Nederlandse woorden in het Roemeens kenmerkt. Daarom zou een studie over het Nederlandse taalgoed in het Italiaans zeker zijn recht hebben en bovendien voorzien in een lacune. Ongetwijfeld zou zij tevens belangwekkende perspectieven openen op

de betrekkingen tussen de Nederlanden en de Italiaanse staten.

Over het Nederlands in de talen van het Iberisch Schiereiland, het Spaans, het Portugees en het Catalaans is al weer meer te vertellen, daar men bezig is dit taalkundig terrein te ontginnen. Dat ook hier de zeemanswoorden de overhand hebben, zal ons niet verbazen. *Bakboord* en *stuurboord* vinden we in alle drie de Hispanische talen terug en het 'aan bakboord in, aan stuurboord uit' van het Weeuwtje van Stavoren is dus gemakkelijk zelfs in het Portugees weer te geven! Verschillende typen van zeilschepen bij voorbeeld zijn van ons overgenomen. De Spanjaarden kennen zowel *bote* als het verkleinwoord *botequin* (= bootkijn), en ook de *belandra* (bijlander), *esnón* (snauw), *filibote* (vlieboot), *lugre* (logger), *urca* (hulk); de Portugezen nog *flute* (fluit, een transportschip dat op alle zeeën vaart), de Catalanen *dogre* (doggerboot). Verder allerlei manoeuvres als *amarrar* (maren, meren of vastleggen), *arrimar* (aanruimen, of de lading stuwen), *bojar* (bogen, ombuigen, omvaren), *dragar* (dragen, trekken, baggeren), *izar* (hischen, hijsen), *toar* (togen, voorttrekken of touwen), die alle op oudere Nederlandse grondvormen teruggaan, e.a. - De ontleningen blijven echter volstrekt niet tot het zeewezen beperkt; men ontmoet er vele handelstermen onder, als *afretar* 'bevrachten', en krijgswoorden, als *arcabuz* 'haakbus', namen van kledingstukken (*falla* 'falie', een vrouwenkapmantel zonder mouwen) en van meubelen (*escaparete* 'schaprade', plankenkast), benamingen van vissen, als *estocafis* = stokvis, en van personen, als *belitre* = bedelaar, weverstermen: *aspa* 'haspel' en timmermanswoorden: *varlopa* 'voorloper,' een grote blokschaaf. - Het aardigste komt deze veelzijdigheid uit in de metonymia's, d.w.z. de plaatsnamen die het voortbrengsel van de betreffende landstreek of stad zijn gaan aanduiden; zij geven tevens helder uitsluitsel over de economische betrekkingen. Zo is H o n d s c h o o t e , een stadje in de Westhoek, waar nog steeds laken vervaardigd wordt, als *anascote* in het Spaans

en Catalaans een grove wollen stof blijven benoemen. B o i s - l e - D u c of 's Hertogenbosch gaf zijn naam zowel aan een soort mes *(belduque)* als aan de band waarmee men pakjes dichtbindt (Frans *bolduc,* Spaans *balduque*)*;* G a n d of Gent - aan een ruw laken *(gante)*. B a t à v i a heette weids in het Portugees een fijn linnen, en het is er ook een soort tabak. B r a b a n t is het land van de rovers (Oud-Spaans *breimante*)*,* van een vlaswerken doek *(brabante, bramante)* en van een dikke hennipen draad *(bramante)*. F r i e s l a n d leende of benoemde de *caballos de Frisa* 'Friese ruiters', een bepaalde schuine versperring, de *frisones, frisâos* of *frisós,* onze zware Friese paarden, en een wol voor voering, *frisa*. Het Friese laken, de '*telas de Frisa*', dat vooral uit Vlaanderen kwam maar oorspronkelijk door Friese zeevaarders vervoerd werd, was reeds wijdvermaard in de vroege middeleeuwen. *G u e l d r e* of Gelderland heeft een modeartikel geleverd, de *galdre,* een soort korte overjas. De naam van H o l l a n d heeft in velerlei varianten gediend om diverse weefsels van hier aan te duiden, vooral fijn linnen en batist. Het Portugese *hollanda* betekent zo: 1. een linnen weefsel, 2. jenever uit Holland, 3. een soort papier; daarvoor staan wij dus in Lissabon en Oporto bekend! Ten slotte treft men in het woordenboek van de Spaanse Academie een hele rij uitdrukkingen met *Flandes* (V l a a n d e r e n) aan, die wel tonen hoe populair die provincie van het Spaanse Rijk is geweest, en tot in Catalonië ontdekken we *flanda* 'Vlaams dennenhout'.

Hier is slechts weer een greep gedaan, maar hij moge de voorafgaande bladzijden over de handelsbetrekkingen voldoende hebben geïllustreerd! Vermeldenswaard is dat veel van het Nederlands vóór de eigenlijke Spaanse tijd al is overgegaan, dus juist in de middeleeuwse, vooral Zuid-Nederlandse expansie. Evenals voor de termen die in het Italiaans drongen, zijn de directe en de indirecte wegen mogelijk, terwijl de Spaanse dialecten of de Provençaalse ook nog zo nu en dan als bemiddelaars hebben gespeeld, respectievelijk voor het Portugees en Catalaans.

Het Provençaals als ontlener van Nederlandse woorden is niet bizonder interessant, het gedraagt zich meestal als een gewone Franse dialectengroep; hetzelfde geldt voor het Sardisch ten opzichte van het Italiaans, terwijl het Raeto-Romaans zo afgezonderd ligt, dat men het rustig buiten beschouwing mag laten. En daarmee hebben we alle Romaanse talen de revue laten passeren.

Wenden we ons tot besluit opnieuw tot het Nederlands in het Frans, de belangrijkste van alle zustertalen. Op onze wandeling door het rijk der woorden zijn we al het een en ander tegengekomen, termen uit het zeewezen, de handel, de waterbouwkunde, de oorlogvoering, de diamant-industrie e.a. Behalve het laatste behoren al deze gebieden tot de middeleeuwse expansie; bovendien zijn de meeste van de zeven à achthonderd ontleende elementen uit de sfeer van zee en water afkomstig. Daarom wilde ik eindigen met een groep woorden van twee geheel andere taalkringen, het landleven en het huiselijk leven, en verder met een groep welke duidelijk het stempel draagt van de 16e en 17e eeuwse Noord-Nederlandse expansie, de ambachten. - De woorden van het landleven, als *colza* (koolzaad) en *vase* (wase, slijk), en het huiselijk leven als *craquelin* (krakeling) of *grommeler* (grommelen, grommen), zijn waarschijnlijk op de taalgrens ontleend geworden. Tot op onze dag bestaat daar, zoals we in het vorig hoofdstuk vernamen, vaak een zekere tweetaligheid en zijn er zelfs zones van dorpen met een Vlaamse meerderheid en Waalse (of Picardische) minderheid, en omgekeerd; op de kaart is de taalgrens daar tussendoorgetrokken, maar feitelijk heeft men er niet met een grens te maken, doch met een overgangsgebied. In zo'n meng-gebied zijn de tongvallen ook minder zuiver dan elders en een Dietse uitdrukking gaat er gemakkelijk in de Romaanse spraak over. Uit de grenszone kan die weer op de naburige markt gelanceerd worden en vandaar verder Frankrijk binnendringen. Dat is de weg die een voor-werpsnaam *manne* (manne, mande), of een scheldwoord *pleutre* (Vlaams pleute, vod, loeder) gevolgd hebben. In

het verfranste gebied van Boulogne (Boonen), Calais (Kales), Guines (Wijnen) en St. Omer (St. Omaars) is natuurlijk ook heel wat oorspronkelijk Nederlands als relict blijven hangen; zo de *dunes* (duinen) en de *wateringues* (weteringen), die men daar speciaal kent. Verder kan ook allerlei in het locale handelsverkeer zijn overgegaan, de *(fromage de) limbourg,* die overigens ook in het Land van Herve gemaakt wordt, of de *beurre de diximus* (= Dixmude), die in de 18e eeuw beroemd was; beide uitvoerproducten, kaas en boter, staan al vermeld in de Enquête van Cappy. Al deze woorden, en *hameau* (uit Middel-Nederlands h a m , gehucht) of *speculos* (uit s p e c u l a a s op zijn Brabants uitgesproken), hebben iets gemoedelijks en doen zien hoe innig de aanraking geweest is tussen beide talen, en trouwens nog is in België.

Van zeer verschillende aard echter is het contact geweest dat rekenschap geeft van de aanwezigheid van velerlei Nederlandse ambachtswoorden in Frankrijk. Daaraan liggen voornamelijk Hollandse immigraties ten grondslag onder Hendrik IV en onder Lodewijk XIV, de laatste volksbeweging sterk begunstigd door het Colbertisme. Minister Colbert heeft namelijk een bewuste poging gedaan om Frankrijks rijkdom op te voeren door een reorganisatie van de nijverheid, en natuurlijk richtte hij hierbij zijn oog op het welvarend Holland. De een na de ander wisten zijn agenten bij ons werkzame ambachtslieden te winnen om hun bedrijf naar Frankrijk over te planten. In 1665 vestigde bij voorbeeld een Josse van Robaais uit Middelburg met een Zeeuwse kolonie van familieleden en arbeiders een volledige lakenindustrie in Abbeville. Abraham Poocq stichtte zo te Mantes een plateelbakkerij, Jacob Stievens en Frederik Clemens een tabaksfabriek in La Rochelle, en zo voorts. Maar vooral scheepsbouwers en scheepstimmerlieden werden aangeworven, zovele zelfs, dat in onze Republiek daarover een zekere verontrusting ontstond. Duidelijk herkennen we van deze beroepen en verscheidene andere de taalkundige sporen in de diverse beroepstalen of jargons.

Het spinners- en weversjargon vertoont, behalve oudere termen uit de tijd van de middeleeuwse betrekkingen tussen Dietse en Waalse landen, nieuwere die klaarblijkelijk door Van Robaais en zijn vakgenoten meegebracht zijn: *bosse* (bos), *guindre* (winder) of *striquer* (strijken). Poocq, Clemens en compagnie mogen we de invoer toeschrijven van enkele aardewerknamen als *delft* en *hollande,* en de tabaksterm *broquelin* uit 'brokkeling', die zij in hun nieuwe omgeving hebben bekend gemaakt. Aan landgenoten van hen, geïmmigreerde timmerlui, dankt Frankrijk *drille* uit 'dril(boor)', en aan geïmmigreerde zeilmakers *marprime* uit 'marlpriem', allebei Hollandse werktuigen, aan de ververs *grappe* uit '(mee)krap' en aan de leidekkers *panne* uit 'pan'...

Zoo zouden we voort kunnen gaan, maar een schrijver is nu eenmaal aan grenzen gebonden en kiest uit zijn stof hetgeen hem het meest typisch lijkt; hij beperkt al node zijn onderwerpen en zijn voorbeelden, wanneer deze stof uitgebreid is. Niettemin hoop ik, dat de middeleeuwse expansie den lezer als een beduidende episode uit onze volksgeschiedenis voor de geest is komen te staan. De 16e en 17e eeuwse expansie is niet minder beduidend geweest, zoals reeds even gebleken is en zoals verder in het IVe hoofdstuk zal worden toegelicht, aan de hand van de opgang van onze stam en taal in Zuid-Afrika. Het is misschien ook nuttig geweest te hebben bewezen, dat onze cultuur geenszins alleen schuldenares was van de omwonende volken, doch zelf trots kan gaan op een niet onbelangrijke bijdrage tot *hun* denkwereld en woordschat. Tevens is den lezer opnieuw een blik gegund in de werkplaats van den taalkundige. In het Ie hoofdstuk had hij reeds kennis gemaakt o.a. met de taalgeschiedenis en de dialectgeografie en in het IIe met de plaatsnamenkunde; in deze laatste bladzijden heeft hij de woordleer zien toepassen en in de volgende zal het de vergelijkende grammatica wezen. Moge dit linguistisch uitstapje hem niet te lang blijken te vallen!

IV. Het Afrikaans

‘Die eerste geskrifte wat aan die Kaap ontstaan het, is die werk van Nederlanders en gee 'n interessante beeld van ons voorouers. Dis die dagregisters wat die amptenare in opdrag van die Kompanjie moes hou. Besonder waardevol is die Dagverhaal van Jan van Riebeeck, wat hy reeds by sy vertrek uit Nederland in 1651 begin het. Hoewel dit 'n offisiële stuk is, tref dit deur dieselfde eienskappe wat so kenmerkend is van die Nederlandse reisbeskrywinge en skeepsjoernale (óók offisiële stukke) van die sewentiende eeu: die eenvoud en trouhartigheid, die aksent van waarheid waarmee die skrywer, tussen dorre weerberigte en ander mededelinge in, van die moeilikhede en ontberinge, die stryd teen die klimaat, wilde diere en verraderlike inboorlinge vertel, die romantiek van al die nuwe en wonderbaarlike, die rake tipering en gemoedelike spot wat getuig van 'n skerp mensekennis. In hierdie ou dagboek klink telkens die stem van 'n mens op, hoe onbeholpe die styl dikwels ook mag wees. Orals vind ons die gegewens van die ewig-menslike drama. Bekend is die figure van die sluwe Hottentotte Herry en Eva wat hier geteken word.’

Zo schrijft een Zuid-Afrikaans literair-historicus van heden (G. Dekker) over de pennevruchten van den grondvester der Kaapkolonie, dien hij min of meer als een directen voorvader mag beschouwen. Maar wat een verschil tussen het 17e eeuwse Hollands van Jan van Riebeeck en het Afrikaans van dezen schrijver! Welk een afstand ook tussen dit Afrikaans en ons 20e eeuwse Nederlands! Diets is het wel, indien men onder deze term Nederlands (= Vlaams en Hollands) en Afrikaans als talen van één stam samenvat; dat blijkt op het eerste gezicht. Moeilijke of verheven gedachten zijn er goed in weer te geven, gelijk de bovenstaande aanhaling toont. Bij een vluchtig bekijken schijnt deze taal zich ten opzichte van het Nederlands vooral door een afslijting der buigingsuitgangen en een sterk vereenvoudigde spelling te onderscheiden. Wij

weten reeds dat het Afrikaans zijn bestaan te danken heeft aan de (16e en) 17e eeuwse Nederlandse taalexpansie. Als vanzelf stelt het een probleem, en werpt de vraag op, waarom en hoe onze eigen taal zo veranderd is en wat haar lot is geworden in ginds zonneland.

De gemiddelde Hollander maakt er zich gemakkelijk van af en ignoreert het probleem. Hij schudt zijn hoofd, wanneer hij eens in de pers Afrikaanse citaten leest of door de radio Afrikaanse liedjes hoort - die hij dikwijls niet goed verstaat -. Hij vindt het lelijk, prevelt iets over 'kinder- of keukentaaltje', schrikt van de spelling (-Kollewijn) die nog gekker is dan de spelling-Marchant. Dan uit hij de verzuchting: waren die Boeren maar goed Hollands blijven schrijven! Een Afrikaans boek zal hij niet lezen, verondersteld al dat hij het bestaan van een Zuid-Afrikaanse letterkunde kent. De Boerenoorlog herinnert hij zich wel, doch wat weet hij van de strijd dezer nieuwe loot van Dietse stam tegen de machtige wereldtaal, het Engels? En deze strijd, gevoerd ter verdediging van een eigen volksbestaan en van een jonge cultuur, put zijn kracht in ònze taal en beschaving. Neen, het is helaas niet overbodig nog eens een lans voor het Afrikaans te breken en de Zuid-Afrikaanse cultuur enige bladzijden te wijden.

Het ontstaan en de opkomst van het Afrikaans grenzen aan het wonder. In 1652 sticht Jan van Riebeeck het bekende verversingsstation aan de Kaap, dat snel uitgroeit tot een bloeiende kolonie. In die tijd is er door de blanken de Hollandse spreektaal van tussen Dordt en IJ gebezigd, zoals we die nog bij Bredero en ook hier en daar wel in de stukken der Oost-Indische Compagnie terugvinden. Een eeuw daarna ongeveer is reeds een nieuwe taal ontstaan, het 'Kaaps-Hollands' der kolonisten, later Afrikaans genoemd. Het is een geringschat patois, bestemd voor het dagelijks gebruik, en niemand zal er aan denken het te schrijven; daarvoor gebruikt men onze taal, het 'Hoog-Hollands'. Weer een eeuw later ontmoeten we desniettemin de eerste voorbeelden van geschreven Afrikaans en

enige decennia later wordt bewust de Eerste Afrikaanse Taalbeweging opgericht. Springen we nog een kleine eeuw over, dan zien we dat Assepoes vorstin is geworden. Thans is het Afrikaans, naast het Engels (en overigens het Nederlands), officiële landstaal. Op school en in de kerk, in het parlement en op de Universiteit, overal is deze nieuwe Dietse taal gebruikelijk geworden; dagbladen en studieboeken verschijnen erin en tot in echte Engelse steden, als Johannesburg of Durban, kan men het op straat horen spreken.

Ja zelfs onze eerwaardige Statenbijbel, het kostbaarste bezit der oude vrijburgers en voortrekkers, is door een Afrikaanse bijbel vervangen. Dit mag op het eerste gezicht een slag voor het Nederlands lijken, doch wie de Zuid-Afrikaanse taaltoestanden in de 19e eeuw bestudeert wordt het onmiddellijk duidelijk, dat de invoering van het Afrikaans de redding van het Diets heeft betekend. Spreektaal (Afrikaans) en schrijftaal (Nederlands) waren toen zo uit elkaar gegroeid, dat de laatste bijna als een vreemde taal aangeleerd moest worden. Het was veel practischer dan maar Engels als schrijftaal te gebruiken, daar kwam je verder mee. Zelf heb ik aan de Kaap nog wel Afrikaners ontmoet die vlot Afrikaans spraken - zij het een wat verengelst Afrikaans -, maar slechts Engels als schrijftaal kenden. Het is zonneklaar, dat een dergelijke taalverhouding op de dood van de Afrikaanse spreektaal was uitgelopen. Men stond in de tweede helft der vorige eeuw voor de keus om met het deftige Hoog-Hollands verengelst te worden of met het platte Afrikaans zichzelf te blijven. Zoals te allen tijde, waren er ook toen vele onverzoenlijken die een schone ondergang stelden boven een nuttig compromis. Het gezond verstand heeft echter gelukkig gezegevierd en dat was nog maar net op tijd, want een der eerste dichters (C.P. Hoogenhout) zong reeds:

> ‘Engels! Engels! Alles Engels! Engels wat jy sien en hoor;
> In ons skole, in ons kerke, word ons moedertaal vermoor.

Ag, hoe word ons volk verbaster, daartoe werk ons leraars saam.
Hollands nog in seek're skole: is bedrog, 'n blote naam!
Wie hom nie laat anglisere, word geskolde en gesmaad.
Tot in Vrystaat en Transvaal al, oweral dieselfde kwaad.
'Dis vooruitgang', roep die skreeuwers, 'dis beskawing wat nou kom!
Die wat dit nie wil gelowe, die is ouderwets en dom...'.

Hetgeen den taalkundige het meest in de ontwikkelingsgang van het Afrikaans opvalt is het snelle ontstaan dezer nieuwe taal. Het Middel-Nederlands heeft enige eeuwen nodig gehad om bij voorbeeld het onderscheid tussen mannelijk en vrouwelijk geslacht (4e naamval: *de* tafel, maar *den* stoel) en de aparte uitdrukkingswijze voor de 2e en 3e naamval (des stam*s*, den here) te verliezen, al trachten bij ons een verouderde schrijftaal en spelling dergelijke rariteiten - overigens te vergeefs - te handhaven. Het Afrikaans is in één enkele eeuw oneindig veel verder gegaan: het heeft zelfs het verschil tussen onzijdig en mannelijk + vrouwelijk (die man, die vrou en *die* kind) uitgewist, de werkwoordsvervoeging tot één vorm beperkt (ek *is,* jy is, hy is, ons is, julle is, hulle is), de verleden tijd op enkele uitzonderingen na, verloren (ek glo of ek het geglowe = ik geloofde), vele woorden samengetrokken (môre = morgen, sê = zeggen) en in het algemeen allerlei medeklinkers in het midden en aan het eind van het woord uitgestoten (mag en reg, boë = boven, weë = wegen). Andere verschijnselen - er zijn er veel meer! - zullen straks nog ter sprake komen, wanneer we het Vulgair-Latijn en het Afrikaans vergelijken. Het weinige dat ik hier gegeven heb, doet reeds zien dat van de 17e tot de 18e eeuw een ware taalrevolutie heeft plaats gehad, die eigenlijk uniek is in de geschiedenis en daarom een speciale verklaring behoeft.

Neen, uniek toch niet helemaal, want we kennen wel talen van koloniale mogendheden, Portugees, Spaans, Nederlands, Frans, Engels, die ver van het moederland

in de jonge koloniën, in korte tijd een soortgelijke afslijting en vereenvoudiging hebben ondergaan. ‘Met de min of meer onjuiste naam van Creoolse talen en dialecten,’ zegt een bekend Italiaans taalkundige (C. Tagliavini), ‘geven de linguisten die spraken aan welke uit de Europese talen zijn voortgekomen in de mond van gekleurde rassen en welke zich alle onderscheiden, onafhankelijk van de woordschat, door zekere gemeenschappelijke trekken en vooral door het verlies van de uitgangen’. Zulke taaltjes zijn bij voorbeeld het in het 1e hoofdstuk genoemde Negerhollands of Negerzeeuws der Antillen St. Thomas, St. Jan en Santa Cruz, en het gedurende lange tijd in ons Oost-Indië en op Malakka gesproken Maleis-Portugees. Overeenkomst van Afrikaans met dit Negerzeeuws en dit Maleis-Portugees heeft een van onze grote taalgeleerden (D.C. Hesseling) tot zijn vermaarde en geruchtmakende theorie over de oorprong van het Afrikaans gebracht.

‘Voor het ontstaan van het Afrikaans is geen vreemde taal van meer betekenis geweest dan het Maleis-Portugees; het heeft vele nieuwe woorden geleverd en op syntaxis en vormleer een ingrijpende invloed geoefend. Dat kon geschieden doordat het Maleis-Portugees, meer dan enige andere taal behalve 't Nederlands (en later het Engels), door de kolonisten is gesproken en wel onder omstandigheden die voor het tot stand komen van een mengeltaal zeer gunstig waren. Vooral dient rekening gehouden met de plotselinge vermeerdering van 't aantal gebroken-Portugees sprekende slaven in 1658 en volgende jaren’. Ziedaar in enkele woorden de zogenaamde ‘Maleis-Portugese theorie’ samengevat. Vergelijk ik haar met de belangrijkste andere opvattingen omtrent de wording der nieuwe taal, namelijk die welke de oorspronkelijke vervorming in de eerste plaats toeschrijft aan het in de mond der talrijke vreemdelingen geradbraakte Nederlands (D.B. Bosman) en die welke vasthoudt aan een min of meer spontane ontwikkeling van onze taal op vreemde bodem (S.P.E. Boshoff), dan vind ik haar als buiten-

staander toch het meest waarschijnlijk en het meest bevredigend.

Er heerste in de 17e eeuw aan de kusten van Azië en Afrika een soort internationale Portugese verkeerstaal, die, al naar de streek waar zij gebruikt werd, Maleis, Hindoes, Chinees of Guinees gekleurd was; in het plaatsje Toegoe op Java wordt nog een laatste rest van zulk Maleis-Portugees gesproken. Deze inlichting is reeds voldoende om aannemelijk te maken dat dit 'Esperanto' van de Compagnietijd ook in Cabo de Boa Esperance, zoals hij vaak zelfs in Nederlandse stukken heet, bekend is geweest. Maar er is meer: Kaapstad onderhield een rechtstreeks verkeer met Batavia en ligt trouwens veel dichter bij deze stad dan bij Amsterdam; het mag dus ook taalkundig wel als een voorpost van Oost-Indië worden beschouwd. Bovendien is Maleis-Portugese inwerking te verwachten van de vele vreemdelingen die er tijdelijk uit de Oost kwamen, de vele oudgasten die er zich voor goed vestigden, alsook van de talrijke slaven die uit Oost-Indië, Coromandel, Guinea en andere Portugees-sprekende gebieden werden aangevoerd.

Voeg daarbij dat we positief weten dat zowel door slaven als door blanken in Kaapland (verbasterd) Portugees is gesproken. De in de eerste alinea van dit hoofdstuk vermelde tolk in Eva karakteriseert Van Riebeeck als 'goed duyts (= Nederlands) ende redelyck portugees hebbende leeren spreeken', en ook een zekere Sara en nog een andere Hottentotse tolk, misschien Herry, hebben Portugees gekend. Dit zijn getuigenissen uit het eerste begin der kolonie; uit later tijd bezit men er veel meer, en nog vinden speurders nieuwe voorbeelden van gebruik van Maleis-Portugees aan de Kaap (o.a. J.L.M. Franken). Den gouverneur zelf ontvallen woorden als *moveren* 'tergen' uit Portugees *moer* of *mover* (thans Afrikaans *moveer*), *mattéren* 'afbeulen' (uit *matar*), *novas* 'nieuwtjes'!

Om een sterke invloed, van het vermaleiste Portugees of verportugeeste Maleis op de oorspronkelijk Hollandse

volkstaal der kolonie te begrijpen, moeten we verklaarbaar kunnen maken dat het contact tussen Nederlands- en Portugees-sprekers èn plotseling èn nauw is geweest. Inderdaad was dat het geval. Aan het eind der vijftiger jaren en in het begin der zestiger, heeft een grote invoer van slaven plaatsgevonden, zo zelfs dat in 1658 bij voorbeeld de verhouding der inwoners was: 166 blanken tegen 194 slaven. Verscheidene der pas uit Europa aangekomen blanken zagen er geen bezwaar in met de gekleurde vrouwen geslachtsgemeenschap te houden. We lezen zowel van huwelijken als van onwettige omgang met slavinnen. In 1671 zijn *drie vierden* der uit slavenmoeders geboren kinderen kleurlingen en in 1685, toen het geslachtsverkeer met gekleurden strafbaar was gesteld, werden nog 'onder het getal van slaven bevonden 32 soonen en 26 dogters van Duytse (= Nederlandse) vaders geteelt, waer omtrent de Edele Compagnie geen gedachten kan hebben haer als slaven in de dienstbaerhijt te houden, alhoewel groote reedenen van mitsnoegt te weesen, men daer teegen geen beter sorge gedraegen heeft'! Het spreekt vanzelf dat in een zo innig contact tussen blank en bruin ongetwijfeld ook taalmenging zich heeft voorgedaan. Deze jaren, van 1658 tot 1685, moeten dan ook de tijd zijn waarin het Hollands aan de Kaap zijn draai heeft gekregen.

Wanneer we nu nog eens de bovengegeven definitie van een Creoolse taal bekijken, constateren we dat het Afrikaans daar toch in twee belangrijke opzichten niet aan voldoet: het is niet voortgekomen a l l e e n 'in de mond van gekleurde rassen' en het kenmerkt zich evenmin door een a l g e h e e l 'verlies van uitgangen' (de meervoudsuitgang is bij voorbeeld bewaard: *wa - waëns*). Men heeft dus te doen met een Dietse taal die een b e g i n v a n c r e o l i s e r i n g ondergaan heeft. Doch zowel door de invloed van de Bijbel en andere lectuur, als door de groei van een nieuw blank rasbesef, dat zo typerend is voor de huidige Boeren, heeft de Afrikaner in de 18e eeuw afstand genomen tot het Maleis-Portugees, en tot zijn slaven.

Desniettegenstaande kent het hedendaagse Afrikaans nog menig Maleis of Portugees woord, laatste overblijfselen van een rijke woordschat uit de 17e eeuwse periode van tweetaligheid en taalmenging. Doodgewone woordjes zijn het, als *baie* 'zeer, heel' of *sies* 'bah', en familie-benamingen, als *boetie* 'broertje', *nenna* 'baker', *nooitjie* 'meisje' (Portugees *noiva* 'bruid'), *maai* en *paai* 'moer' en 'vaar' (Portugees *mâi* en *pai*)*, piekanien* '(gekleurd) kindje'. Daarnaast woorden uit de dagelijkse omgang als *lemoen* 'citroen' (Portugees *limâo*)*, mielies* 'mais' (Portugees *milho*) of *tronk* 'gevangenis' (Portugees *tronco*). De verdwijning van de verleden tijd en uitdrukkingen als *ek is skaam* 'ik schaam mij', *knipmes rij,* 'een paard zo berijden dat de kop sierlijk op en neer beweegt', *lê-lê eet* 'liggende eten' of *sing-sing loop* vinden eveneens hun uitgangspunt in het Maleis-Portugees. Het gebruik van *vir* voor een persoonsnaam in de vierde naamval stemt nog geheel met het Portugese van *a* overeen: *gehoorsaam* vir *jou vader = obedece a teu pai*. Op het gebied der klankleer kan de afslijting der eindmedeklinkers, als in *herfs, lug* of *naak,* van Maleis-Portugese oorsprong zijn, want iets dergelijks komt bij de Hollands sprekende Indo's voor.

Het spreekt vanzef dat ook ontleningen uit talen van andere bevolkingsdelen te vermelden zijn, die ons, evenals het Nederlandse leengoed in de Romaanse talen, inlichten over de specialiteit der woordgevers en over de aard der wederzijdse betrekkingen. De inboorlingen, voornamelijk de Hottentotten, leverden het Afrikaans vooral exotische termen, namen van planten of dieren *(boegoe, gnoe)* en bizondere gebruiken (*abba* 'een kind op de rug dragen'). De Duitsers in Compagniedienst of als vrijburgers, het grootste contingent der blanke vreemdelingen, moeten vaak ruwe klanten zijn geweest, want het Afrikaans dankt hun een heel stel scheldwoorden: *aapskilloeder* (aap + schindluder), *swernot* (uit Schwernöter, maar veel grover), *swijnhond* (Schweinhund), *by my seks* (bei meiner Six), *verflaks* (verflixt). Natuurlijk was er ook ander slag mensen onder hen, zoals de Hernhutters, maar deze

lieten geen taalkundige sporen na, behalve misschien *andag* ‘huisgodsdienst’. De Franse Hugenoten hebben hun nieuwe vaderland met de wijnbouw en de Europese vruchtenteelt verrijkt; daarop wijzen onder anderen de vruchtennamen van de *bermotseranpeer* (bergamote crassane), de *paweeperske* (pavie, een soort perzik) en de *pompemoer,* een bepaalde bes in de Kaapprovincie (pomme d'amour), waar nog verscheidene mooie Oud-Hollandse hoeven met Franse namen, La Provence, La Dauphiné of Bien Donné, aan hen herinneren. Aan de Engelsen zijn de Afrikaners allerlei van hun materiële beschaving verschuldigd, zoals wij dat aan de Fransen doen; vandaar telkens Engelse woorden waar het Nederlands Franse heeft: *belt* - ceintuur, *enjin* - locomotief, *konstabel* - politieagent, *lèmonade* - limonàde, *scent* - odeur, *sideboard* - buffet, *tèlegram* - telegràm, en zo voorts.

De Afrikaners zelf voelen iets vernederends in de Maleis-Portugese theorie en daaruit verklaar ik ook haar vrijwel algemene verwerping in Zuid-Afrika, naast aanvaarding bij ons. Ik kan dat echter niet van hen wettigen; dat onze gemeenschappelijke voorouders niet altijd als heiligen geleefd hebben, wisten we toch al lang! Andere tijden, andere zeden, en beide waren in de 17e eeuw wat ruwer dan thans. In een beïnvloeding door Creools-Portugees ligt evenmin iets verachtelijks; immers het betekent slechts dat een vereenvoudigde vorm van een Romaanse cultuurtaal, met enige Maleise en andere Oosterse woorden erdoorheen, naast het Hollands gesproken is geworden en op de structuur daarvan ingewerkt heeft. Trouwens het gaat er niet om wat aangenaam voor den onderzoeker is of niet, maar wat wetenschappelijk te verantwoorden is. Zo'n menging door twee onderscheiden taalfamilies is op de meest verschillende tijden en plaatsen geschied, zowel in de nieuwe provincies van het Romeinse Keizerrijk als in het pas door de Conquistadores veroverde Amerika. Men heeft dan ook de ontwikkeling van het Vulgair-Latijn met die van het Spaans-Amerikaans kunnen vergelijken (M.L. Wagner). Zelf zou ik enkele regels

willen wijden aan een vergelijking tussen ons Afrikaans en die stammoeder aller Romaanse talen. Is dat niet het mooiste eerherstel dat men de jonge Dietse taal kan geven?

Het schijnt dat hetzelfde woord *potamos* 'rivier' in het Oud-Grieks en in een Amerikaanse Indianenspraak voorkomt; dat is natuurlijk een puur toeval. Anders staat het evenwel, wanneer men tussen twee talen een twintigtal gelijke tendenties kan aanwijzen, dan moet daarvoor een bepaalde verklaring te geven zijn. Zo iets nu is het geval met het Afrikaans en het Vulgair-Latijn - zooals we dat in het 1e Hoofdstuk leerden kennen, - vergeleken respectievelijk met het Nederlands en het Klassiek-Latijn. In beide talen valt zo bij voorbeeld een markante voorkeur voor verkleinwoorden op; het Afrikaans heeft daar gedeeltelijk zijn bestempeling van 'kindertaaltje' aan te danken. Gedeeltelijk, want ook de klank- en vormafslijting suggereert misschien een ogenblik de onvolkomen spreekwijze der kleuters. Deze klank- en vormafslijting vinden we eveneens in het Vulgair-Latijn terug. Het Afrikaans verliest de eind-*t* na *k, f, s, ch, p, (b): naak, drif, bees, sag, stap, amp;* het Vulgair-Latijn kent ook dit verlies wel na *n (posuerun* 'zij hebben neergelegd' voor *posuerunt)* en verder vooral een val van eind -*m* of -*s*. Inwendige gelijkmaking van klanken aan elkaar: *kinners* naast *kinders* - *pessica* 'perzik' naast *persica,* nasalisatie van klinkers: *wês* voor *wens* - *oli* 'eertijds' voor *olim,* samentrekking: *trug* of *vlei* voor *terug* of *vallei* - *d'rectus* 'recht' voor *directus,* compensatieverlenging van de klinker bij verlies van een volgende medeklinker: *bêre* naast *berge* - *ce sor* naast *censor,* uitstoting van een tussen-medeklinker, *haël* voor *hagel* - *austus* voor *a(u)gustus* zijn evenzovele gevallen wel niet van absoluut gelijke klankontwikkeling dan toch van duidelijke analogie. Op het gebied van de vormleer zijn de paralellen nog aardiger: beide talen hebben het aanwijzend voornaamwoord als lidwoord gebruikt: *die* vervangt *de* en *het* - *ille canis* 'de hond' komt in de plaats van *canis* alleen; bovendien hebben zij, ter vervanging, een nieuw aanwijzend voor-

naamwoord gevormd uit het oude. Het procédé van deze schepping stemt weer overeen: het Afrikaans maakt *hierdie* en *daardie,* het Vulgair-Latijn bedient zich meestal van de aanwijzende woordjes *eccum, ecce* of *atque* plus *iste* ‘deze (bij U)’ of *ille* ‘die (bij hem)’, waaruit het vormen schept als *ecc'iste, eccu'iste, ecc'ille, eccu'ille*. Het betrekkelijk voornaamwoord heeft gelijkelijk in de twee talen maar één enkele uitdrukkingsvorm, *wat* en *qui,* en het onbepaalde voornaamwoord ‘men’ geeft het Afrikaans door *('n) mens* weer, het Vulgair-Latijn door *homo*. De merkwaardige verdubbeling van bijwoorden (*maak gougou* ‘haast je toch’ - *subis lente et lente* ‘je nadert heel langzaam’) doet zelfs direct Creools aan. In de Vulgair-Latijnse vervoeging is het werkwoord niet zo afgesleten geworden als in het Afrikaans, maar toch heeft wel een zeer sterke vereenvoudiging plaatsgevonden: onregelmatige types als *posse* ‘kunnen’ worden regelmatig gemaakt *(potere),* sommige provincies rekenen met een hele vervoeging af (de 3e verdwijnt in Iberië: *crédere* ‘geloven’ > creér), andere met een werkwoordstype, als dat met i tussen stam en uitgang *(facio* ‘ik maak’ > *faco)*. De voltooid verleden tijd verdwijnt zowel in Zuid-Afrika als in de Romania en wordt door de voltooid tegenwoordige tijd vervangen: ‘ik had gezegd’ = *ek het gesê - dixi*. Ten slotte heeft het Vulgair-Latijn de invloed ondergaan van de Griekse verkeerstaal, zoals het Afrikaans van het Maleis-Portugees, en draagt er de sporen van: vele Griekse leenwoorden tot voorzetsels *(cata)* toe en ook *wel* bepaling door het Grieks van keuze uit beschikbare synoniemen (M. Bartoli).

Het is hier niet de plaats om zich in dit onderwerp te verdiepen, het zij slechts voor een eerste maal aangestipt. De analogieën zijn mijns inziens te verklaren door gelijksoortige taaltoestanden; het Volks-Latijn van Rome is, zij het in verschillende etappes, plotseling in aanraking gebracht met bevolkingen van vreemde taal of ander ras. Daardoor hebben zich dergelijke creoliseringsverschijnselen voorgedaan als in Zuid-Afrika. Net als het daar

geïmporteerde Hollands kende evenzeer het geëxporteerde Latijn allerlei tendenties (samentrekking van woorden als *oculus* ‘oog’ tot *oclus*) die men in het moederland reeds vroeg kan aantonen. De nieuwe omstandigheden hebben die echter tot een ontplooiïng laten komen die zij thuis niet zouden hebben gekregen.

Door en door Nederlands is dus het Afrikaans, evenals de stamtaal der Romanen Latijns was, ondanks de minachting der Romeinse grammatici. Wij Nederlanders mogen met evenveel trots kijken naar de ontluiking van Zuid-Afrika's wetenschap, letterkunde en kunst, als ouders de evolutie volgen van een veelbelovend kind dat zijn eigen pad gaat! - Of het Afrikaansch ook zo'n grote toekomst is weggelegd als het Oerromaans? Indien men zijn bovengeschetste ontwikkelingsgang nagaat, zou men denken van wel; en thans reeds wordt van Leopoldville in Belgisch-Kongo tot Kaapstad in de Unie van Zuid-Afrika Diets gesproken, naast Engels en Frans. Veel zal echter afhangen van de jonge generatie en die lijkt zich van zijn weg welbewust, hetgeen tot besluit enige strofen van een jeugdigen Afrikaansen dichter mogen tonen (S. Ignatius Mocke):

Voorwaarts, Jong-Suidafrika!
Uit die puinhoop van verlede
Bou ons toekoms, bou ons hede,
Ons wat vryheidsfakkels dra.

Vèraf skemer blou die berge
Wat ons trekkersbloed ontroer.
Bring jou ryperd, Maat, jou spore,
Dis die erfpand van die boer.

Laat die sweepslag oor die vlaktes
Wyd en syd die tyding dra,
Met die klopslag van die wiele:
Voorwaarts, Jong-Suidafrika!

Gunter brand die dofrooi vure:
Grasbrand, soos 'n sein van vèr;
Soos 'n brandwag aan die hemel,
Glimmer bleek die môre-ster.

Hier, Ou-maat, is ons nie tuis nie,
Pioniers is ek en jy;
Laat die stad, nog droombevange,
In die skeem'ring agterbly.

Volg die spore van ons vaders,
Weg, die bloue dieptes in,
Waar hul swerftog eens moes eindig,
Sal ons reis, Ou-maat, begin.

.....

Vryheidsdrang is in ons are,
Erflik gloei dit in ons gees,
Want ons vaders was mos (= immers) helde,
En ons moeders groot gewees!

Trou aan God, trou aan onsselwe,
Aan die vryheidsideaal -
Trekkerseuns en Trekkersdogters,
Trek - God sal die pad bepaal.

(Overgenomen uit: U. Krige, ‘Afrikaansche Versameling’, A.A.M. Stols, Den Haag).

[De auteur]

Dr. Marius Valkhoff werd 7 Januari 1905 te Zwolle geboren. Hij doorliep het gymnasium te Hilversum en studeerde Romaansche talen en letteren aan de Universiteiten van Amsterdam, Parijs en Cluj (Roemenië). In 1931 trad hij op als waarnemend hoogleeraar voor Fransch aan de Universiteit van Stellenbosch (Z. Afrika), waarna hij in 1932 werkzaam was als privaat-docent in de Roemeensche taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. In 1933 en 1938 werd hij achtereenvolgens benoemd tot buitengewoon en gewoon hoogleeraar in de Romaansche taalwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam.

Hij publiceerde o.a.: Les Mots français d'origine néerlandaise (1931), Latijn, Romaans, Roemeens (1932), Argot en Bargoens (1933), Philologie et littérature wallonnes (1937) en verschillende artikelen in philologische tijdschriften.